

**ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ
«ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΝ». ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟ**

Παναγιώτης Μαντζούφας
Καθηγητής Συνταγματικού δικαίου
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.)

Εισαγωγή: Ο Δημήτριος Βερναρδάκης και η εποχή του

Ο Δημήτριος Βερναρδάκης (1833-1907), καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και θεατρικός συγγραφέας, ήταν ένας σημαντικός λόγιος στην Ελλάδα του ύστερου 19^{ου} αιώνα με πολύπλευρη και έντονη παρουσία και δράση στον δημόσιο χώρο. Γεννήθηκε στην Αγία Μαρίνα της Λέσβου στις 20 Νοεμβρίου 1833 και ήταν ταπεινής κοινωνικής καταγωγής.¹ Ο πατέρας του, Νικόλαος Βερναρδάκης, είχε καταγωγή από την Κρήτη. Η μητέρα του, Μελισσηνή Τραντάλη, καταγόταν από την περιοχή Γέρα της Μυτιλήνης. Αδελφοί του ήταν οι λόγιοι Αθανάσιος και Γρηγόριος Βερναρδάκης.² Μέχρι τα δεκαπέντε του χρόνια φοίτησε σε σχολεία της Μυτιλήνης. Με έξοδα της τοπικής Μητρόπολης συνέχισε τις σπουδές του στην Αθήνα υπό την καθοδήγηση του φιλελεύθερου Ηπειρώτη λόγιου, Γεώργιου Γεννάδιου.³ Το 1849 έγινε φοιτητής στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στην Αθήνα μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία, σε Μόναχο και Βερολίνο, με υποτροφία που του παρείχε ο συντοπίτης του και συνονόματός του, πλούσιος έμπορος στη Ρωσία και ευεργέτης, Δημήτριος Βερναρδάκης (ή Μπερναρδάκης). Υποτροφία επίσης λάμβανε στη Γερμανία από τον άλλο μεγάλο ευεργέτη του, τον φιλε-

1. Βλ. Δ.Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ, «Οι Βερναρδάκηδες Πνευματικοί Πρόδρομοι της Λεσβιακής Λευτεριάς», *Νέα Εστία* (τεύχ. 975) 83 (1968) 232-243, προσβάσιμο ηλεκτρονικά στο ΕΚΕΒΙ: <http://www.ekebi.gr>. Ο Δ. Γ. Βερναρδάκης είναι απόγονος του Δ.Ν.Βερναρδάκη. Η εφημερίδα *Εμπρός*, στην ανακοίνωση του θανάτου του, παρουσιάζει ως ημερομηνία γέννησής του την 21^η Νοεμβρίου του ίδιου έτους.

2. Βλ. Π. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ, «Εισαγωγή στο βίο και στα έργα των αδελφών Δημητρίου Ν. και Γρηγορίου Ν. Βερναρδάκη», in: Π. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Οι Βερναρδάκηδες στον πνευματικό βίο*, Πρακτικά Ημερίδας (Μυτιλήνη, 17 Σεπτεμβρίου 2005), Λέσβος 2008.

3. Δ.Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ, «Οι Βερναρδάκηδες» (1968), σελ. 233

λεύθερο καθηγητή του στο Πανεπιστήμιο, ιστορικό Θεόδωρο Μανούση που είχε αναλάβει τη χρηματοδότηση των σπουδών του.⁴ Αργότερα, μάλιστα, ο Βερναρδάκης εκλέχτηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο στην έδρα του εκλιπόντος Μανούση.⁵

Ο Δ. Βερναρδάκης πρωτοεμφανίστηκε στον δημόσιο χώρο ως ποιητής και θεατρικός συγγραφέας την εποχή που ήταν ακόμα φοιτητής στην Αθήνα. Την περίοδο αυτή άρχισε να δημοσιεύει κριτικές και ποιήματα και βραβεύτηκε στον Ράλλειο διαγωνισμό ποίησης με το έργο του «Εικασία».⁶ Τα έργα του είχαν μεγάλη επιτυχία στην εποχή τους. Εγγράφονταν στο ρεύμα του ρομαντισμού αλλά είχαν και επιρροές από τον κλασικισμό, έχοντας ως πρότυπό τους τις αρχαιοελληνικές τραγωδίες.⁷ Από τα φοιτητικά του χρόνια διακρίθηκε επίσης για τις αιχμηρές πλην καίριες παρεμβάσεις του σε σημαντικές ακαδημαϊκές και ιδεολογικές διαμάχες των λογίων της εποχής του. Υπερασπίστηκε τις θέσεις του Κωνσταντίνου Ασώπιου ως προς το γλωσσικό ζήτημα,⁸ καθώς επίσης και τις απόψεις του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου για την ιστορία του ελληνικού έθνους, παρά τη διαφωνία του με τον «εθνικό ιστορικό» για τον σημαντικό ρόλο του Βυζαντίου στην ελληνική ιστορία.⁹ Ο Βερναρδάκης ανήκε στην ελληνική «εθνική ιστορική σχολή» του Παπαρρηγόπουλου και έζησε «υπό τη σκιά» του, όπως και οι άλλοι ιστορικοί της γενιάς του.¹⁰

4. *Ibid.*, σελ. 233

5. Βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 1837-1932*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 2006, σελ. 137

6. Βλ. *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας: πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, 2010, σελ. 282. Δραματική διασκευή του έργου παραστάθηκε το 1867 στον Πειραιά.

7. Τα σπουδαιότερα έργα του Δ. Βερναρδάκη είναι η Μερόπη (1866) και η Φαύστα (1893). Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗ, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, 2009, σελ. 217. Υποστηρίζεται ότι υπήρξε υποψήφιος για Νόμπελ τα έτη 1905 και 1906 κατόπιν προτάσεως του αδερφού του Γρηγορίου. Βλ. Κ. ΑΡΚΟΥΔΕΑ, *Το χαμένο Νόμπελ Μια αληθινή ιστορία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2015. Επίσης, βλ. Δ. ΣΠΑΘΗ, *Από τον Χορτάτση στον Κουν: Μελέτες για το νεοελληνικό θέατρο*, ΜΙΕΤ, 2015, το κεφάλαιο: «Ο θεατρικός Βερναρδάκης. Κλασικός ή ρομαντικός;».

8. Ο Κ. Ασώπιος είναι ο κύριος συντάκτης του έργου «Σούτσεια». Τα «Σούτσεια» αποτέλεσαν ένα μανιφέστο του αντιαρχαϊσμού και έργο υπεράσπισης της κοραϊκής γλωσσικής θεωρίας, βλ. *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, σελ. 211. Για τις απόψεις του Βερναρδάκη για το γλωσσικό ζήτημα βλ. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ, *Ψευδοαττικισμού έλεγχος*, Ίδρυμα Ουράνη, 2016.

9. Βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ. 138-139, 142-143.

10. Ο Βερναρδάκης έμεινε γνωστός κυρίως για το λογοτεχνικό και το θεατρικό του

Το 1861 ο Βερναρδάκης διορίστηκε έκτακτος καθηγητής ιστορίας και φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1865 τακτικός καθηγητής.¹¹ Η εκλογή του υποστηρίχτηκε από τον τότε υπουργό παιδείας και πρώην καθηγητή της Νομικής Σχολής, Μιχαήλ Ποτλή, καθώς και από τον συνονόματό του εθνικό ευεργέτη (και δωρητή επίσης του Πανεπιστημίου), Δημήτριο Μπερναρδάκη. Παρά το γεγονός ότι διορίστηκε στο Πανεπιστήμιο σε έδρα ιστορίας και φιλολογίας, η διδασκαλία του προσανατολίστηκε από πολύ νωρίς αποκλειστικά προς την αρχαία ιστορία, στην οποία είχε ειδικευτεί στις σπουδές του στη Γερμανία.¹²

Το 1869 αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τη θέση του στο Πανεπιστήμιο. Αιτία ήταν αφενός οι αντιδράσεις που προκάλεσαν οι «αθεϊστικές», όπως χαρακτηρίστηκαν, απόψεις του για το γλωσσικό ζήτημα και συνολικά οι αντιλήψεις του για την ιστορία και αφετέρου τα επεισόδια σε βάρος του και η παρεμπόδιση διεξαγωγής των μαθημάτων του από φοιτητές, λόγω των φιλομοναρχικών θέσεών του.¹³ Παρά το γεγονός ότι βιοποριζόταν κυρίως

έργο και λιγότερο για το ιστορικό. Υπήρξε δημόσιος διανοούμενος με τακτική αρθρογραφία και για κάποιο διάστημα διετέλεσε πρόεδρος της Εφορίας των Φιλανθρωπικών και Εκπαιδευτικών Καταστημάτων της Μυτιλήνης Βλ. Σ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, «Ο Δημήτριος Ν. Βερναρδάκης ως πρόεδρος της Εφορίας των Φιλανθρωπικών και Εκπαιδευτικών Καταστημάτων Μυτιλήνης», in: Π. ΣΚΟΡΔΑΣ (επιμ.), *Μνήμη Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη, 1833-1907: τιμητικές εκδηλώσεις για τα 100 χρόνια από το θάνατό του*, Πρακτικά συνεδρίου (Μυτιλήνη, 28 και 29 Νοεμβρίου 2008).

11. Το επόμενο εξάμηνο από τον διορισμό του Βερναρδάκη το Πανεπιστήμιο δεν λειτούργησε εξαιτίας επεισοδίων που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα. Η Προσωρινή Κυβέρνηση αναγνώρισε τον σημαντικό ρόλο του ιδρύματος (καθηγητών και φοιτητών) στην κατάργηση του οθωνικού καθεστώτος και αποφάσισε τη μετονομασία του σε *Εθνικό*. Ταυτόχρονα, ιδρύεται η Πανεπιστημιακή Φάλαγγα, οργανωμένο στρατιωτικό σώμα φοιτητών και καθηγητών με στόχο την προστασία της πόλης, φαινόμενο που αποτελεί την έμπρακτη αναγνώριση της συμμετοχής του Πανεπιστημίου στα πολιτικά δρώμενα. Βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ.88.

12. Βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ. 138. Η σκέψη του Βερναρδάκη είναι ιδιαίτερος επηρεασμένη από το έργο του Γερμανού ιστορικού Hans-Georg Beck, τον οποίο εξαίρει για την ευρυμάθεια, τη διεισδυτικότητα της σκέψης και τη μεθοδολογία του. Πρβλ. Σ. ΚΟΥΓΕΑ, *Μια επιστολή του Δ. Βερναρδάκη από τα φοιτητικά του χρόνια, Ημερολόγιο της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1935, ιδίως σελ. 59 επ. Από άλλες πηγές, καθώς και από αναφορές του ίδιου του συγγραφέα πληροφορούμαστε την ιδιαίτερη επιρροή που άσκησε στη σκέψη του η φιλοσοφία του Hegel και η πολιτική σκέψη του George Grote.

13. Το ζήτημα αυτών των ταραχών (Βερναρδάκεια) πέρασε από διάφορες φάσεις, απασχόλησε πολλές φορές την Πρωτανεία αλλά και το ίδιο το Υπουργείο. Οι ταραχές, κατά διαστήματα, πήραν βίαιη τροπή με τους φοιτητές να κάνουν χρήση ροπαλών και άλλων αντικειμένων. Ο Βερναρδάκης μπήκε στο στόχαστρο των φοιτητών και των συναδέλφων του

από τον πανεπιστημιακό του μισθό, δεν δίστασε με την παραίτησή του να καταγγείλει την πολιτικοποίηση του Πανεπιστημίου μετά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1864:

«Τοιουτοτρόπως δε η ανωτέρα παιδεία, προς άλλον όλως σκοπόν εισαχθείσα εις την Ελλάδα, απέβη προϊόντος του χρόνου και υπό την αιγίδα του συνταγματικού πολιτεύματος καθαρά κηφνητροφία, όπως, ήτο επόμενο»^{14, 15}

Ο Βερναρδάκης έζησε στη διάρκεια της ζωής του τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα και εξελίξεις που καθόρισαν τη φυσιογνωμία του ελληνικού κράτους τον 19^ο αιώνα. Γεννήθηκε την περίοδο της απόλυτης οθωνικής μοναρχίας, έζησε την εμπειρία της μεγάλης πολιτικής και πολιτειακής μεταβολής του 1843 και κυρίως του 1862-1864, καθώς επίσης και εκείνη που προκάλεσαν οι διαδοχικές κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος από τον κριμαϊκό πόλεμο μέχρι και την έξαρση του μακεδονικού ζητήματος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η ιδεολογική και πολιτική του ταυτότητα συγκροτήθηκε στη διάρκεια αυτών των ιστορικών περιστάσεων. Η Ελλάδα στην οποία γεννήθηκε και έζησε τα παιδικά και νεανικά του χρόνια ο Βερναρδάκης, δηλαδή το νεογέννητο και φτωχό Βασίλειο του ρομαντικού βασιλιά Όθωνα και της γενιάς των ηρωικών αγωνιστών του '21, δεν ήταν η ίδια με εκείνη που άφησε με το θάνατο του το 1907.

Ο Δημήτριος Βερναρδάκης πήρε μέρος στο δημόσιο διάλογο για όλα τα μεγάλα «εθνικά» θέματα της εποχής του, το πολιτειακό, το γλωσσικό, το ζήτημα της Μεγάλη Ιδέας. Δεν δίστασε να εκφράσει ευθαρσώς τις απόψεις του και να υπερασπιστεί με σθένος την πολιτική ιδεολογία του στις δημόσιες παρεμβάσεις του: την απόλυτη αντίθεσή του στο κίνημα του συνταγματισμού και τον ισχυρό φιλομοναρχισμό του. Στη διάρκεια της ζωής του κινήθηκε ενάντια στο κυρίαρχο ρεύμα της εποχής, ασκώντας ανελέητη κριτική

με διάφορες αιτίες. Η μελέτη του Βαγγέλη Καραμανωλάκη είναι διαφωτιστική στο σημείο αυτό καθώς παρακολουθεί τα γεγονότα μέσα από τα αρχεία της Συγκλήτου (βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ. 144-147 όπου γίνεται αναλυτική περιγραφή των γεγονότων). Πρβ. Κ. ΛΑΠΠΑ, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, ΙΑΕΝ Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, 2004.

14. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας, 1962, σελ. 115. Επανάληθε στη θέση του στο Πανεπιστήμιο το 1882, αλλά παραιτήθηκε μετά από ένα εξάμηνο οριστικά και αποσύρθηκε στη Μυτιλήνη, όπου πέθανε στις 12 Ιανουαρίου 1907.

15. Είναι χαρακτηριστικό ότι η είδηση του θανάτου του στην εφημερίδα *Εμπρός* συνοδεύτηκε κυρίως με αναφορές στο λογοτεχνικό και θεατρικό του έργο και όχι στο έργο του ως ιστορικού: βλ. το φύλλο της 16ης Νοεμβρίου 1896, σελ. 2, διαθέσιμο στο <http://efimeris.nlg.gr>.

στον ραγδαίο εκδημοκρατισμό και εξευρωπαϊσμό που χαρακτηρίζει τον ελληνικό δημόσιο βίο τον 19^ο αιώνα.¹⁶

1. Η κριτική του Βερναρδάκη στον ελληνικό συνταγματισμό: «Επιστολιμαία βιβλιοκρισία» ή «Καποδίστριας και Όθων»

Το 1875 δημοσιεύτηκε ανώνυμα στην εφημερίδα «Νέα Ημέρα» της Τεργέστης μελέτη με τον τίτλο «Επιστολιμαία Βιβλιοκρισία», που παρουσίαζε κριτικά το έργο του Νικόλαου Δραγούμη «Ιστορικά Αναμνήσεις» που είχε δημοσιευτεί ένα χρόνο πριν.¹⁷ Η εν λόγω μελέτη, με την υπογραφή, αυτή τη φορά, του Δημητρίου Βερναρδάκη και τον τίτλο «Καποδίστριας και Όθων», αναδημοσιεύτηκε ενσωματωμένη στην τρίτη έκδοση του προαναφερθέντος έργου του Δραγούμη, το 1925.¹⁸

Η ανώνυμη κριτική του Βερναρδάκη στον Δραγούμη δημοσιεύτηκε σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη πολιτική συγκυρία της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Από την περίοδο της συνταγματικής αλλαγής, το 1864, κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα και κεντρικό πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης ήταν το πολιτειακό, λόγω των αντιδράσεων που προκαλούσαν οι συνεχείς παρεμβάσεις του βασιλιά Γεώργιου στον σχηματισμό κυβερνήσεων και η παραβίαση της κοινοβουλευτικής αρχής. Ειδικά η περίοδος 1874-1875 χαρακτηρίζεται από την όξυνση της πολιτειακής κρίσης. Τον Μάιο του 1874 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Τεργέστης «Κλειώ» ανώνυμο άρθρο που θεωρούσε αποκλειστικά υπεύθυνο για την κρίση τον βασιλιά. Ακολούθησε σκληρή απάντηση από τον εκδότη της εφημερίδας «Ημέρα», Αλέξανδρο Βυζάντιο, σύμφωνα με τον οποίο οι κύριοι υπαίτιοι της κρίσης ήταν ο κοινοβουλευτισμός και το κομματικό σύστημα, και όχι ο βασιλιάς και ο θρόνος. Ο Βυζάντιος κατήγγειλε τα κόμματα ότι κατέστρεφαν τη χώρα με τους ανταγωνισμούς τους και καλούσε τον βασιλιά να παρέμβει δυναμικά και να συγκεντρώσει όλες τις εξουσίες στα χέρια του. Την ίδια εποχή, τον Ιούλιο του 1874, μετά τις εκλογές του Ιουνίου που καταγγέλλθηκαν ως «νόθες» από μεγάλο μέρος του τύπου και των κομμάτων, δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Καιροί» το άρθρο του Χ. Τρικούπη με τον τίτλο «Τις πταίει;», στο οποίο αποκλειστικός υπαίτιος για την

16. Για τις εξελίξεις της περιόδου και τις βασικές ιδέες που καθοδήγησαν την οργάνωση του κράτους, βλ. Γ.Β. ΔΕΡΤΙΛΗ, *Ιστορία του ελληνικού κράτους*, τ. Α' και Β', εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αθήνα, 2009 και για μια συνολικότερη αποτίμηση των ερμηνευτικών σχημάτων που χρησιμοποιήθηκαν για την ιστορική απόδοση της πορείας του ελληνικού κράτους βλ. Γ. ΒΟΥΓΑΡΗ, *Ελλάδα μια χώρα παραδόξως νεωτερική*, εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2019.

17. Βλ. Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗ, *Ιστορικά αναμνήσεις*, Εκ του τυπογραφείου Λαζ. Βηλάρα, 1874.

18. Βλ. Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ. 174

πολιτειακή κρίση και την συνακόλουθη πολιτική αποσταθεροποίηση δεν ήταν οι συνταγματικοί θεσμοί και τα πολιτικά κόμματα αλλά ο βασιλιάς, που κατηγορούνταν ότι ενεργούσε με τρόπο «αυθαίρετο» καταστρατηγώντας τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του Συντάγματος του 1864.¹⁹

Ο Βερναρδάκης, με αφορμή την κριτική του στο έργο του Δραγούμη, παρεμβαίνει στον δημόσιο διάλογο για το πολιτειακό ζήτημα, με στόχο να υπερασπισθεί τον μοναρχικό θεσμό και να καταγγείλει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία ως την κύρια πηγή της ελληνικής κακοδαιμονίας. Οι πολιτικές θέσεις που διατυπώνει στην κριτική του στον Δραγούμη για τον ελληνικό δημόσιο βίο από τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης μέχρι τις μέρες του, μας επιτρέπουν να διερευνήσουμε τις πολιτικές ιδέες του και να αναδείξουμε όψεις των ιδεολογικών και πολιτικών αντιθέσεων και συγκρούσεων της εποχής του.

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε την πολιτική ιδεολογία του ως εξής: ο συνταγματισμός λειτουργεί, στην ελληνική περίπτωση, ως ο κατ' εξοχήν ανασταλτικός παράγοντας της εθνικής ενότητας και προόδου. Το Σύνταγμα εργαλειοποιήθηκε, μετατράπηκε δηλαδή σε μοχλό πολιτικής επιρροής μιας κλειστής πολιτικής ολιγαρχίας σε βάρος των συμφερόντων του λαού και του έθνους. Μέσα από αυτήν την οπτική αναπτύσσεται στο έργο του μια συνολική και συστηματική κριτική στα επαναστατικά Σύντάγματα και σ' εκείνα του 1844 και του 1864. Η κριτική του Βερναρδάκη στον «συνταγματικό» Δραγούμη και συνολικά στον ελληνικό εκδημοκρατισμό του 19^{ου} αιώνα αποτελεί σημαντική ιστορική μαρτυρία του ελληνικού εθνορομαντικού συντηρητισμού που επίσης αναδύεται την ίδια ακριβώς εποχή. Το ρεύμα αυτό εξέφραζε τις απόψεις εκείνων των πνευματικών και πολιτικών ελίτ που αντιδρούσαν στις αφηρημένες, οικουμενικές φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες, οι οποίες δεν λάμβαναν υπόψη τους την ιστορική ιδιαιτερότητα των λαών και των εθνών που καλούνταν να τις υιοθετήσουν και να τις εφαρμόσουν.²⁰

19. Βλ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, «Η Εποχή του Γεωργίου Α'. Πολιτική Ανανέωση και Αλυτρωτισμός», in: Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Τα Νέα*, σελ. 12-15.

20. Για το ιδεολογικό αυτό ρεύμα βλ. Α. ΜΠΟΧΩΤΗ, *Η ριζοσπαστική δεξιά, αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα 1864-1911*, Βιβλιόγραμμα, 2003. Γ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ, *Ο πολιτικός ανορθολογισμός στην Ελλάδα, Το έργο και η σκέψη του Νεοκλή Καζάζη (1849-1936)*, Τροχαλία, 1996. Για μια έκφραση του αντίθετου προς τον συνταγματισμό ρεύματος στην ελληνική λογοτεχνία, βλ. Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ, *Τα στερνά του Μίχαλου*, Εστία, 1966, σελ. 199-212.

Ο Δραγούμης, στις *Αναμνήσεις* του, διηγούμενος τις περιπέτειες της πολυτάραχης προσωπικής του ζωής, επισκοπεί την ελληνική πολιτική ιστορία από την έναρξη της επανάστασης του 1821 μέχρι το 1862 και την αλλαγή της δυναστείας. Διηγείται γεγονότα και καταστάσεις τις οποίες σε μεγάλο βαθμό έζησε ο ίδιος ως κρατικός αξιωματούχος, αρχικά των επαναστατικών διοικήσεων, από το 1825, και στη συνέχεια δίπλα στον Καποδίστρια αλλά και στην υπηρεσία του Όθωνα μέχρι το 1845. Στο έργο του ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο λειτούργησαν στην πράξη οι συνταγματικοί θεσμοί στην Ελλάδα από την επανάσταση του 1821 μέχρι και την έξωση του Όθωνα, αλλά υπερασπίζεται τις αρχές τους, όπως ακριβώς τις υπερασπιζόταν και στην πολιτική του ζωή. Στη βάση αυτή, η κριτική του ασκείται απέναντι σε συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα, θεσμούς και καταστάσεις. Ο Δραγούμης ανήκει ιδεολογικά και πολιτικά στον κύκλο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Σπυρίδωνα Τρικούπη, χωρίς αυτό να τον εμποδίζει να κρίνει, και μάλιστα αυστηρά, την συνέπεια λόγων και πράξεων, μεταξύ πολλών άλλων, και των δύο αυτών προσωπικών και πολιτικών φίλων του.

Ο Βερναρδάκης εκτιμά ιδιαίτερα τον Δραγούμη για τις ηθικές αρετές του. Θεωρεί ωστόσο ότι στο έργο του δεν παρουσιάζει την αλήθεια «ούτε γυμνήν, ούτε όλην πάντοτε».²¹ Δεν τολμά δηλαδή να γράψει ότι οι Έλληνες είναι «έθνος φύσει και θέσει εξημμένον, ευφάνταστον, ευαπάτητον, ανατραφέν δε και παιδιόθεν μέχρι σήμερον αγυρτικώς και τοιουτοτρόπως, ως να μη δύναται να ζήση άνευ κολακείας, άνευ θυμιάματος, άνευ οϊήσεως, άνευ τύφου».²² Αυτή είναι η αντίληψή του για τους Έλληνες και για τους πολιτικούς τους. Ο Δραγούμης συμβιβάστηκε, σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, και δεν είπε αυτήν την αλήθεια «για να μη κάμη εχθρούς ασπόνδους, εάν όχι όλους τους Έλληνας, βεβαιότατα όμως τους έχοντας την αποστολήν και αξίωσιν να διέπωσι τας τύχας της τρισαθλίας ελληνικής φυλής».²³

Ο Βερναρδάκης θεωρεί ότι ο Δραγούμης δεν μπορεί να είναι «αμερόληπτος» για δύο λόγους. Πρώτον, χωρίς να «φατριάζει εκ συστήματος»,²⁴ διηγείται την ελληνική ιστορία μέσα από το πολιτικό και ιδεολογικό πρίσμα του συνταγματισμού, τον οποίο άλλωστε ο ίδιος υπηρέτησε από τα χρόνια της επανάστασης και σ' όλη τη διάρκεια της πολιτικής του ζωής αναλαμβάνοντας υψηλά δημόσια αξιώματα. Δεύτερον, όπως και ο ίδιος άλλωστε δηλώνει

21. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 9.

22. *Ibid.*, σελ. 9.

23. *Ibid.*, σελ. 9.

24. *Ibid.*, σελ. 9.

στις *Αναμνήσεις* του, δεν γράφει ιστορία αλλά απομνημόνευμα, που είναι «*φύσει ασυμβίβαστον*»²⁵ προς την αμεροληψία λόγω της εγγενούς υποκειμενικότητας του αφηγηματικού αυτού είδους. Πολύ περισσότερο που ο συνταγματικός Δραγούμης ήταν «*αυτουργός ή συνεργός εν πολλοίς*»²⁶ των γεγονότων τα οποία παρουσιάζει στο έργο του.

Ο Βερναρδάκης, για να τεκμηριώσει τη θέση του ότι η βασιλεία, και όχι η δημοκρατία, είναι το πολίτευμα που αρμόζει στους Έλληνες, υποστηρίζει ότι οι πρωτεργάτες της ελληνικής ελευθερίας, τα μέλη δηλαδή της Φιλικής Εταιρείας που σχεδίασαν και οργάνωσαν την εθνική επανάσταση, υπηρέτησαν πιστά τις επιταγές μιας «*υπέρτατης αρχής*», η οποία ενσαρκώθηκε, από ένα σημείο κι έπειτα, στο πρόσωπο του Υψηλάντη και στο αίτημα θέσπισης Συντάγματος. Για τους φιλικούς: «*το Σύνταγμα της Ελλάδος έμελλε να είναι μία και μόνη κεντρική και απόλυτος αρχή, η τοιαύτη δε αρχή ήτο η μόνη συνάδουσα με τας ιδέας και τα προαιώνια αισθήματα του ελληνικού λαού*».²⁷

Υποστηρίζει επίσης ότι η ιδεολογική και πολιτική αρχή της ελληνικής επανάστασης ήταν η μοναρχική αρχή, δηλαδή η ελληνική εθνική ιδέα ήταν εξαρχής ταυτισμένη με τον θεσμό της απόλυτης μοναρχίας: «*“Είς κοίρανος, είς βασιλεύς!” Τοιαύτη υπήρξεν η αρχή της Επαναστάσεως, ακριβώς και απολύτως μοναρχική*».²⁸

Σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, ο Δημήτριος Υψηλάντης ενσάρκωνε στην αρχή της επανάστασης την μοναρχική αρχή, σ' αυτόν στράφηκε και στήριξε τις ελπίδες του ο επαναστατημένος λαός. Αλλά το εγχείρημά του να ενώσει υπό την ηγεσία του όλους τους Έλληνες συνάντησε την ισχυρή αντίδραση της ελληνικής ολιγαρχίας, των προυχοντικών ηγετικών ομάδων που φοβήθηκαν ότι θα έχαναν τα προνόμια που απολάμβαναν την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας.²⁹ Συνάντησε επίσης την αντίδραση φιλόδοξων «*φαναριωτών*»,³⁰ όπως ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης, που αναζητούσαν κεντρι-

25. *Ibid.*, σελ. 10.

26. *Ibid.*, σελ. 10.

27. *Ibid.*, σελ. 25.

28. *Ibid.*, σελ. 25.

29. Ο συγγραφέας ψέγει την ατολμία του Υψηλάντη να καταστείλει εξ αρχής τις αντιδράσεις των προεστών. Κατά την άποψή του, μια ριζική αντιμετώπισή τους θα απολάμβανε της λαϊκής αποδοχής, θα απέτρεπε τον Εμφύλιο που ακολούθησε μετά το 1822 και θα εδραίωνε τη διακυβέρνησή του με αποτέλεσμα η Επανάσταση να ακολουθούσε διαφορετική εξέλιξη και ως εκ τούτων να μην είχε την ανάγκη βοήθειας των ξένων δυνάμεων.

30. Για τους φαναριώτες βλ. εντελώς ενδεικτικά Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1976, σελ. 44.

κούς πολιτικούς ρόλους και υψηλά αξιώματα στη νέα κατάσταση. Όλοι αυτοί, προύχοντες και φαναριώτες, για το δικό τους συμφέρον, συμμαχησαν εναντίον του Υψηλάντη και ακύρωσαν το ελπιδοφόρο για το έθνος πολιτικό του εγχείρημα.³¹

2. Το Σύνταγμα ως μορφή πολιτειακής οργάνωσης αναντίστοιχη με τις ανάγκες του επαναστατημένου έθνους

Σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, το κεντρικό θέμα στο έργο του Δραγούμη, που καθιστά τη μελέτη του εξαιρετικά σημαντική, είναι ο «*συνταγματικός αγών, ο αγών περί των συνταγματικών λεγομένων ελευθεριών*», ο οποίος αναδύθηκε κατ' αρχάς στα χρόνια της επανάστασης για να εκδηλωθεί δριμύτερος στη συνέχεια όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ο Καποδίστριας.³²

«ο πολιτικός αυτός αγών, ο παρεισαχθείς κατ' αρχάς εις τον υπέρ ανεξαρτησίας, μετά δε το πέρας αυτού δεινωθείς έτι μάλλον και καταλαβών μόνος την πολιτικήν σκηνήν, ο κατατρίψας ανωφελώς τας εθνικάς δυνάμεις, ο καταστυεύσας δωρεάν τούς καρπούς των πολεμικών κατορθωμάτων, ο απομαράνας και καταστήσας περίγελων πάσαν περί εθνικού μέλλοντος ελπίδα, κ κατασβέσας πάντα πόθον εθνικόν, περιαγαγών δε και κρατών ασπλάγχχνως μέχρι της ώρας εις το χείλος της αβύσσου το ως εκ θαύματος ου μόνον δημιουργηθέν, αλλά και συντηρούμενον ελληνικόν κράτος, είναι συνταγματικός αγών, ο αγών ο περί των συνταγματικών λεγομένων ελευθεριών. Είς τον περί των συνταγματικών ελευθεριών μοναδικόν και άγονον αγώνα τούτον κατετρίφθη και κατατρίβεται μέχρι της ώρας ταύτης το ελληνικόν έθνος· αυτός άρα ούτος ό αγών έμελλε κατά φυσικόν λόγον να είναι, και είναι τώντι, το καθ' αυτό περιεχόμενον του βιβλίου του κ. Δραγούμη· ως τοιούτον δε είναι μεγίστης με-

31. Για τον Μαροκορδάτο, βλ. *ibid.*, σελ. 49.

32. Ο Βερναρδάκης θεωρούσε ότι η ελευθερία που δόθηκε στο έθνος μετά το 1821 ευθύνεται για την κρίση της ελληνικής κοινωνίας της εποχής του. Έτσι επέλεξε να μελετήσει την διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Θεωρούσε για παράδειγμα ότι ο Καποδίστριας αποτελούσε, στην εποχή που γράφεται η μελέτη, άγνωστη και ξεχασμένη προσωπικότητα, τον αποκαλούσε μάλιστα «*πρωταθλητήν*» και «*πρωτομάρτυρα της φιλοπατρίας και του καθήκοντος*». «*Η μορφή του ανδρός τούτου παρίσταται και σήμεραν ακόμη εν τη κοινή συνειδήσει του έθνους τόσον παραμορφωμένη και αγνώριστος, ώστε ηράκλειον αληθώς έργον θέλει αναλάβει μίαν ημέραν ο ιστορικός εκείνο, όστις θα θελήση να αποδώση δικαιοσύνην...*», *ibid.*, σελ. 63. Είναι συχνά εμφανής η πεποιθήση του συγγραφέα ότι ο Καποδίστριας έχει συκοφαντηθεί και αδικηθεί, όντας ένας πεφωτισμένος ηγέτης, χαρακτηρίζεται μέσα σε άλλα ως «*μέγας της Ελλάδος πατήρ*». *Ibid.*, σελ. 77.

λέτης και προσοχής άξιον». ³³

Η ανάγκη θέσπισης Συντάγματος, το οποίο να υπερβαίνει τον τοπικό χαρακτήρα ³⁴ και να τυγχάνει εφαρμοστέο στο σύνολο των απελευθερωμένων εδαφών, διαπιστώθηκε για πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, όπου και θεσπίστηκε το πρώτο επαναστατικό Σύνταγμα. ³⁵ Μεταξύ των κυριότερων διατάξεών του ήταν η καθιέρωση της αρχής της ισότητας ³⁶ και η ευρεία κατοχύρωση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι για το χριστιανικό πληθυσμό. ³⁷ Η επιλογή της θέσπισης Συντάγματος κρίνεται από τον Βερναρδάκη ως καταστροφική για την πορεία της επανάστασης και για τις προοπτικές επικράτησής της.

Βέβαια, όπως είναι λογικό, η έννοια Σύνταγμα ³⁸ και η διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν γίνονταν κατανοητές με τον ίδιο τρόπο από όλους τους επαναστάτες. Δεν τους προσέδιδαν, για παράδειγμα, την ίδια πολιτική σημασία οι δυτικότεροι πολιτικοί παράγοντες των εθνικών διοικήσεων, με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες, ³⁹ και οι παραδοσιακές

33. *Ibid.*, σελ. 11.

34. Για παράδειγμα, ήδη πριν από το Σύνταγμα της Επιδαύρου είχαν τεθεί σε ισχύ ο Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας, η Βουλή της Θετταλομαγνησίας, ο Οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος, ο Οργανισμός του Αρείου Πάγου, η Έκθεσις του Τοπικού Συστήματος της Σάμου και το Προσωρινόν Πολίτευμα της νήσου Κρήτης.

35. Βλ. Γ. ΝΑΚΟΥ, «Οι πολιτειακές τάσεις κατά την επανάσταση του 1821, νομιμοποιητικές αιτίες του πολιτεύματος του 1844», in: *Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, 150 ελληνικού κοινοβουλευτικού βίου 1844-1994*, διοργάνωση: Βουλή των Ελλήνων, Δίκαιο και Πολιτική, Π.Ν Σάκκουλας, 1995, σελ. 101 επ.

36. Στο Τμήμα Β' υπό γ' του Συντάγματος ορίστηκε ότι: «Όλοι οι Έλληνες εισίν όμοιοι ενώπιον των νόμων άνευ τινός εξαίρέσεως ή βαθμού ή κλάσεως ή αξιώματος».

37. Στο Τμήμα Β' υπό γ' του Συντάγματος ορίστηκε ότι: «Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες, και απολαμβάνουσιν άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων». Το κατώτατο όριο εκλογιμότητας ήταν τα 30 έτη, ενώ ο υποψήφιος έπρεπε να προέρχεται από περιοχές που έχουν ήδη ελευθερωθεί και ανήκουν στην Ελληνική Επικράτεια.

38. Για την ιδέα περί Συντάγματος όπως αποτυπώνεται στο έργο των Ελλήνων συνταγματολόγων του 19^{ου} αιώνα βλ. Γ. ΔΡΟΣΟΥ, *Δοκίμιο Συνταγματικής Ιστορίας*, Αντ. Σάκκουλας, 1996, σελ. 24 επ.

39. Ο Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ ισχυρίζεται ότι τα τρία πρώτα επαναστατικά Σύνταγματα παρουσιάζουν ένα μοναδικό πολιτειολογικό χαρακτηριστικό καθώς σε αντίθεση με τα μοναρχικά και αυταρχικά καθεστώτα που επικρατούσαν στην Ευρώπη της παλινόρθωσης, προέβλεπαν ένα καθεστώς αβασιλευτής δημοκρατίας. Η τολμηρή αυτή επιλογή, έκανε αίσθηση στην Ευρώπη με αποτέλεσμα το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος να μεταφραστεί στις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες και να προκαλέσει το Κοραή να γράψει εκτεταμένες σημειώσεις στις οποίες αποτυπώνεται η απερίφραστη και μαχητική καταδίκη της μοναρχίας. Ο

στρατιωτικές και πολιτικές ηγεσίες του τόπου. Οι τελευταίες ωστόσο παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα δεκτικές και προσαρμοστικές στον νέο τρόπο του κυβερνάσθαι και αποδέχτηκαν τους κανόνες του στον τρόπο με τον οποίο πολιτεύονταν, καθώς επέτρεπε τη συμμετοχή τους στη νέα πολιτική τάξη. Οι δύο αυτές πρωταγωνιστικές κατηγορίες της επανάστασης περισσότερο προσδοκούσαν να διατηρήσουν τα τοπικά τους προνόμια μεταφερόμενα στο επίπεδο της κεντρικής εξουσίας αντικαθιστώντας, ως προς αυτό, τους Οθωμανούς⁴⁰ παρά να αναπαράγουν ένα πρότυπο συγκεντρωτικής εξουσίας γαλλικού τύπου.⁴¹

Ο Βερναρδάκης θεμελιώνει την εναντίωση του στο συνταγματικό στους εξής λόγους. Πρώτον, το Σύνταγμα αποτέλεσε προϊόν της πολιτικής εμπειρίας της Δυτικής Ευρώπης, και ιδίως της Αγγλίας, δεν αποτελεί δηλαδή προϊόν της ελληνικής πολιτικής εμπειρίας. Δεύτερον, το χρονικό σημείο της επιλογής αυτής είναι τουλάχιστον ατυχές. Οι επαναστατημένοι Έλληνες βρίσκονται όχι σε ειρηνική κατάσταση οργάνωσης μιας κρατικής οντότητας, αλλά σε τριπλό εμπόλεμο μέτωπο: με τους Οθωμανούς, με τη Δυτική Ευρώπη (σε διπλωματικό επίπεδο), καθώς και μεταξύ τους, σε έναν αδελφοκτόνο εμφύλιο πόλεμο. Τρίτον, η Ελλάδα δε φαίνεται να διαθέτει καν το στοιχείο της επικράτειας, ως αναγκαίας προϋπόθεσης δημιουργίας συνταγματικού κράτους, αφού τα εδάφη που έχουν ελευθερωθεί είναι στο χρονικό εκείνο σημείο ελάχιστα, και τίθενται, μάλιστα, διαρκώς υπό τον κίνδυνο ανακατάληψης. Τέταρτον, η γνώση περί του Συνταγματικού Δικαίου και περί της συνταγματικής οργάνωσης του κράτους είναι τουλάχιστον ανεπαρκής, ακόμα και για τον κυριότερο εκφραστή του συνταγματισμού στην Ελλάδα, τον

Κοραής στις σημειώσεις του αναγνωρίζει ως αναπόφευκτη την διατήρηση των τοπικών διοικήσεων και τον προσωρινό χαρακτήρα του Συντάγματος της Επιδάυρου. Ωστόσο σημειώνει ότι καταλληλότερο για τους Έλληνες είναι το πολιτικό σύστημα των «Αγγλοαμερικάνων» που έχει ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά. Βλ. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ, «Ο Αδαμάντιος Κοραής και ο φιλελεύθερος συνταγματισμός στην ελληνική πολιτική σκέψη», in: Α. Κοραής, *Σημειώσεις εις το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2018, σελ. 18 επ. Την άποψη περί ομοσπονδιακής οργάνωσης του ελληνικού κράτους ανέπτυξε και ένας από τους πρώτους πολιτειολόγους της Ελλάδος ο Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗΣ, *Περί Πολιτειών, τόμος II «περιέχων την περί συντάξεως πολιτειών θεωρίαν»*, Εν Παρισίοις, 1829, σελ. 315 επ.

40. Ο Άγγλος ιστορικός D. ΔΑΚΙΝ, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία*, εκδ. ΜΙΕΤ, 1983, σελ. 107 αναφέρει χαρακτηριστικά: «... οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήθελαν την οθωμανική κοινωνία χωρίς τους τούρκους, οι στρατιωτικοί ήθελαν ν' αποκτήσουν για λογαριασμό τους αντίστοιχες ανεξάρτητες σατραπείες».

41. Βλ. Θ. ΒΕΡΕΜΗ - Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, 1821, *Η γέννηση ενός έθνους κράτους, Η συγκρότηση εξουσίας στην επαναστατημένη Ελλάδα*, ΣΚΑΙ- βιβλίο, 2010, σελ. 44-45.

Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ο Βερναρδάκης θεωρεί ότι οι Έλληνες ξεκίνησαν την επανάσταση χωρίς να έχουν αποφασίσει ποιες περιοχές θα περιλαμβάνει το νέο κράτος, ούτε βέβαια το ποιοι θα συγκροτούσαν το ελληνικό έθνος, πόσο μάλλον τον τρόπο με τον οποίο θα κυβερνούσαν.⁴² Χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις η επιλογή Συντάγματος έμοιαζε με ταξίδι σε αχαρτογράφητα νερά. Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι η επιρροή της Γαλλικής επανάστασης περιοριζόταν στην φιλελεύθερη φάση της –και όχι στην ριζοσπαστικότερη - ιακωβίνικη- που περιλάμβανε πρωτίστως τον έλεγχο της εξουσίας μέσω του Συντάγματος και την ισχύ των νόμων και χωρίς βέβαια να αποκλείει τον συνταγματικό ηγεμόνα, μάλλον το αντίθετο.⁴³ Στην βάση αυτή η προτίμηση του Βερναρδάκη σε μια μορφής μοναρχική εξουσία δεν αποτελούσε καινοφανή άποψη για την εποχή καθώς ένα ευρύτατο φάσμα παραγόντων συνηγορούσε υπέρ της πολιτικής «ανωριμότητας» των Ελλήνων⁴⁴ που δεν ευνοούσε την θέσπιση φιλελεύθερων και δημοκρατικών θεσμών μέσω του Συντάγματος.

Η κύρια επιφύλαξη του, όμως, για την ψήφιση του Συντάγματος εξηγείται από την σκοπιμότητα που την υπαγόρευσε που ήταν η πολιτική εδραίωση του Μαυροκορδάτου, σε βάρος του Υψηλάντη και των οπλαρχηγών. Ο Μαυροκορδάτος, προβάλλοντας εαυτόν ως επαίοντα του συνταγματισμού κατόρθωσε να εκλεγεί πρόεδρος του Εκτελεστικού, ενώ ο Υψηλάντης περιορίστηκε στον μάλλον περιορισμένο, για τις συνθήκες, ρόλο του προέδρου του Βουλευτικού –θέση την οποία κατέλαβε αργότερα και ο Μαυροκορδάτος. Έτσι, όπως υποστηρίζει, στη βάση του συνταγματικού δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο μάλλον χρησιμοποιήθηκε κατ' επίφαση, εδραιώθηκε μία αδηφάγος ολιγαρχία, διοικητικά καταναγκαστικότερη και πιεστικότερη της Οθωμανικής κυριαρχίας.

Από την άλλη αρνητικός είναι ο Βερναρδάκης και προς την καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής αρχής η οποία έτυχε για πρώτη φορά εφαρμογής στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, μέσω της εκπροσώπησης του επαναστατημένου λαού από πληρεξουσίους. Το γεγονός της μη άμεσης συμμετοχής του λαού στην Εθνοσυνέλευση οδηγεί το Βερναρδάκη στην πεποίθηση

42. Βλ. την άποψη ξένου παρατηρητή της επανάστασης που έγραφε οκτώ μήνες μετά το ξέσπασμά της ότι οι επαναστατημένοι (*Αρχαίον Βατικανού* τ. Α', σελ. 158-159): «ουδεμίαν έχουν σταθερή γνώμην περί των αρχών και περί του καθεστώτος τα οποία θα υιοθετήσουν» σε Θ. ΒΕΡΕΜΗ - Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, 1821, σελ. 148.

43. *Ibid.*, σελ. 88 και 154 επ.

44. *Ibid.*, σελ. 160 επ.

πως η εφαρμογή στην πράξη της αντιπροσωπευτικής αρχής υπήρξε προϊόν της ραδιουργίας του Μαυροκορδάτου. Εξ ου και επικρίνει την αντιπροσωπευτική αρχή για δύο λόγους. Αφενός, της καταλογίζει πλήρη αντινομία ως προς τον τρόπο οργάνωσης και διοίκησης που εφαρμόστηκε διαχρονικά στην Ελλάδα.⁴⁵ Αφετέρου παρατηρεί σημαντικό έλλειμμα δημοκρατικής νομιμοποίησης των πληρεξουσίων, καθότι αυτοί δεν εξελέγησαν άμεσα από το λαό, αλλά εν πολλοίς έχρισαν εαυτούς στις αντίστοιχες θέσεις.⁴⁶

Επιπλέον ο Βερναρδάκης ισχυρίζεται ότι η άσκηση διοίκησης υπό τον Μαυροκορδάτο οδήγησε την Ελλάδα σε μία νέα κατάσταση δυναστικής ανελευθερίας, ακόμα χειρότερης από αυτήν της Οθωμανικής κυριαρχίας. Οι κύριες διαφορές που παρατηρούνται, σύμφωνα με τον συγγραφέα, μεταξύ της διοίκησης Μαυροκορδάτου και αυτής των Οθωμανών μέσω του συστήματος των προεστών, συνδέονται με το ό,τι στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας επικρατούσαν ευνοϊκότερες συνθήκες για τους υπηκόους που αφορούσαν: α) στην χριστιανική ηθική ως λόγο οριοθέτησης της αυθαιρεσίας των προεστών και της αντίστοιχης εκμετάλλευσης του λαού, β) στην σπουδή για την επικράτηση πνεύματος ομόνοιας εντός της κοινότητας και περιορισμού των τριβών μεταξύ των ομοεθνών γ) αλλά στην ύπαρξη έστω και υποτυπωδών μηχανισμών ελέγχου από μέρος των Οθωμανών, γεγονός

45. ΟΙ Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ - Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, 1821, σελ. 109 σημειώνουν: «Οι προεπαναστατικές δημογεροντίες αποτελούσαν τα αδιαμφισβήτητα βάρη ενός ιδιότυπου ολιγαρχικού συστήματος αρχόντων, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, ασκούσε εξουσία στο όνομα του Οθωμανού σουλτάνου και με την εύνοια των εκπροσώπων του. Το σύστημα αυτό προϊόν ενός ανατολικού δεσποτισμού, δεν ήταν εύκολο να εξυπηρετήσει ένα αντιπροσωπευτικό πολίτευμα που είχε αναπτυχθεί στη Δύση και στηριζόταν σε αρχές και αξίες διαφορετικές από αυτές στις οποίες στηριζόταν το καθεστώς του Οθωμανού σουλτάνου». Για το κοινοτικό σύστημα όπως εφαρμόστηκε επί Οθωμανικής κυριαρχίας βλ. Δ. ΔΑΝΗΛΙΔΗ, *Η νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα, 1934, σελ. 151 και Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1958.

46. Πρβλ. Κ. MENDELSSOHN-BARTHOLDY, *Ιστορία της Ελλάδος από της εν έτει 1453 Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα, 1873-1876, σελ. 340, όπου γίνεται λόγος για αυθαίρετη αφαίρεση του εκλογικού δικαιώματος από τον επαναστατημένο λαό. Η προσέγγιση του Βερναρδάκη, έναντι του Mendelssohn-Bartholdy υπήρξε ιδιαίτερος επιφυλακτική, λόγω της ιδιαίτερα ελευθεριάζουσας και δυτικότεροπης προσέγγισης της ιστορίας από τον αλλοδαπό συγγραφέα. Είχε προηγηθεί το έργο του Georg Gottfried Gervinus, το οποίο ήταν καθοριστικό για την εδραίωση της φιλελεύθερης αυτής γερμανικής σχολής στην ελληνική βιβλιογραφία. Πρβλ. G.G. GERVINUS, *Ιστορία της Επανάστασης και Αναγεννήσεως της Ελλάδος*, Αθήνα, 1864-1865. Την ίδια ακριβώς αντίρρηση με τον Βερναρδάκη φαίνεται να προτάσσει και ο Στέφανος Ξένος, επικαλούμενος την ιδιαιτερότητα της ελληνικής πραγματικότητας και την φύσει αντίθεσή της προς το γερμανικό φιλελευθερισμό. Πρβλ. ΣΤ. ΞΕΝΟΥ, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας*, Αθήνα, 1886.

που συνετέλεσε στην πρόληψη και στην καταστολή κάθε μορφής αυθαιρεσίας που μπορούσε να επιφέρει κοινωνικές εντάσεις και να θέσει σε κίνδυνο την επιβίωση της επαρχίας - κοινότητας. Η απουσία ακριβώς των τριών αυτών στοιχείων, και ιδίως του τρίτου, κατά την άσκηση εξουσίας από τον Μαυροκορδάτο, επιφέρει, με τον τρόπο αυτόν, μία ξαφνική απώλεια ενός άτυπου συστήματος ελέγχων και ισορροπιών που ήδη, έστω και σε λανθάνουσα μορφή, προϋπήρχε την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας.

Η συνταγματική διακυβέρνηση της πρώιμης αυτής κρατικής μορφής είχε ως αποτέλεσμα, κατά τον Βερναρδάκη, την αναζωπύρωση των εμφυλίων παθών.⁴⁷ Οι οπλαρχηγοί που είχαν επωμιστεί το κύριο βάρος του απελευθερωτικού αγώνα εξέφραζαν ρητά την έντονη δυσαρέσκεια τους για την παραμέληση τους από την συμμετοχή στους νέους θεσμούς οργάνωσης του αγώνα.⁴⁸ Η ευρεία εξουσία που επεφύλασσε το Σύνταγμα της Επιδαύρου στην εκτελεστική εξουσία επέτρεψε τη άμεση περιθωριοποίηση ορισμένων εκ των κορυφαίων οπλαρχηγών του αγώνα.

Συνεπώς, η υιοθέτηση συνταγματικής διακυβέρνησης συνετέλεσε στην δημιουργία προϋποθέσεων, οι οποίες υπονόμευσαν την επιτυχία της επανάστασης και οδήγησαν, ως άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις, σε σημαντικές αποτυχίες κατά την διάρκεια του αγώνα για την απελευθέρωση.

3. Η δημιουργία του νεοελληνικού κράτους. Το Σύνταγμα ως όργανο επιβολής της ολιγαρχίας επί του λαού

Σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, ο αγώνας για συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες, στον οποίο επιδίδονται οι ελληνικές πολιτικές ελίτ από την εποχή της επανάστασης και κυρίως μετά την πολιτική μεταβολή του 1843, υπήρξε αγώνας «άγονος» και καταστροφικός για το έθνος. Ο Συνταγματισμός και οι δημοκρατικές και φιλελεύθερες αρχές που απορρέουν από αυτόν δεν ταιριάζουν στους Έλληνες.⁴⁹ Μπορεί να τις υιοθέτησαν στα επαναστατι-

47. Βλ. Ν. ΡΟΤΖΩΚΟΥ, «Οι εμφύλιοι πόλεμοι, Το ζήτημα της εξουσίας στην επανάσταση», in: *Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. Γ', Ελληνικά Γράμματα, ΤΑ ΝΕΑ, 2003, σελ. 143 επ.

48. Βλ. Ν.Σ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Οι μορφές ελεύθερου κράτους που οραματιζόνταν οι αγωνιστές του '21*, εκδ. Νεφέλη, 1988.

49. Όπως σημείωνε και ο Απ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Νέα ελληνική Ιστορία (1204- 1985)*, Βάνιας, 1998, σελ. 291: «Ο Βερναρδάκης γενικεύοντας την κριτική του καταδικάζει την πλημμυρίδα των αγαθών και των ιδεών που έρχονται από τη Δύση και έχουν κατακλύσει την Ελλάδα. Έτσι οι Έλληνες φαίνονται σα να πήδησαν, μ' ένα απότομο άλμα στη μέση της Δυτικής Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα (...)

κά Συντάγματα,⁵⁰ αλλά διαστρέβλωσαν το νόημα και τη σημασία τους: «Σύνταγμα και ελευθερία υπήρξεν ανέκαθεν το σύνθημα πάσης πολιτικής έν Ελλάδι ενεργείας· αι δύο αύται έννοιαι εθεωρήθησαν ανέκαθεν ως ο απαραίτητος όρος πάσης εν γένει προόδου· αλλ' εις τας άγοντες και φέροντες την ελληνικήν πολιτείαν».⁵¹

Σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, η μοναρχική αρχή είναι η μόνη ελληνική εθνική αρχή, επειδή είναι σύμφωνη με τη θέληση του ελληνικού λαού. Ο ελληνικός λαός, υποστηρίζει:

«ευθύς εξαρχής της επαναστάσεως εξήτησεν ένα και μόνο αρχηγόν. “Πού είναι ο αυθέντης το τόπου”, υπήρξεν η πρώτη ερώτησις του ελληνικού λαού».⁵²

Γι' αυτό ο λαός ανέμενε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στην αρχή της επανάστασης, γι' αυτό υποδέχτηκε ως άλλον μεσσία τον αδελφό του, Δημήτριο, και αργότερα τον Καποδίστρια και τον Όθωνα ως εγγυητές της εθνικής ενότητας.⁵³ Όπως επισημαίνει:

«Ο βασιλεύς και ο λαός είναι αι δύο πηγαί παντός αγαθού».⁵⁴

Ποιες είναι όμως οι πηγές της ελληνικής κακοδαιμονίας; Ποιοι παρεμβάλλονται ανάμεσα στον λαό και το βασιλιά και διχάζουν το έθνος; Οι πηγές του εθνικού διχασμού είναι για τον Βερναρδάκη ο «φαναριωτισμός»⁵⁵ και

50. Για τα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου, βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, «Τα Συντάγματα του Αγώνα 1821-1828», in: *Η Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. Γ', Ελληνικά Γράμματα, ΤΑ ΝΕΑ, 2003, σελ. 171 επ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Συνταγματικόν Δίκαιον, Πανεπιστημιακά Παραδόσεις* Θεσσαλονίκη – Αθήνα: Αφοι Π. Σάκκουλα, 1967, σελ. 150 επ. Α. ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1972 (Ελληνική Συνταγματική Ιστορία)*, Αθήνα: εκδ. Στοχαστής, 1972.

51. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. σελ. 118-119

52. *Ibid.*, σελ. 26

53. Σχολιάζει σχετικά με τον Καποδίστρια και τον Όθωνα: «Μετά τον Καποδίστριαν εις και μόνος αφωσιώθη καθ' ολοκληρίαν εις την Ελλάδα, ο Όθων· αλλ' ο αείμνηστος εκείνος βασιλεύς, ο επί τριάκοντα όλα έτη θείς την ψυχήν αυτού υπέρ της Ελλάδος, ούτε αντελήφθη, ούτε ήτο δυνατόν ως εκ της καταγωγής αυτού και παιδεύσεως ν' αντιληφθή της αποστολής του νεοελληνικού έθνους παραλλάκτως όπως ο Καποδίστριας...». *Ibid.*, σελ. 85. Ο Βερναρδάκης, θεωρεί σοφή τη βασιλεία του Όθωνα, καθώς ακόμη και μετά την παραχώρηση Συντάγματος βρήκε τρόπο να συνεχίσει το έργο του. Θεωρεί, ωστόσο, ότι αργά ή γρήγορα οι ολέθριες συνέπειες του Συντάγματος επισκίασαν τη βασιλεία του. *Ibid.*, σελ. 95-96.

54. *Ibid.*, σελ. 106

55. Ο Βερναρδάκης εκτιμά τον Μαυροκορδάτο ως πρόσωπο με προσόντα, αλλά κρίνει αρνητικά τις επιλογές του. Γράφει χαρακτηριστικά ότι ο Μαυροκορδάτος ωθούσε την Ελλάδα στο χείλος της αβύσσου προκειμένου να έχει ο ίδιος την ευχαρίστηση να τη σώζει (*Ibid.*, σελ. 32). Ο Βερναρδάκης θεωρούσε ότι ο Μαυροκορδάτος είδε την ελληνική επανάσταση ως μέσο για προσωπική ανύψωση και δόξα. Πιστεύει ότι τελικώς επέλεξε τον φθόνο και τη

ο «κοτζαμπασισμός», που επικαλούνται, χρησιμοποιούν και διαστρεβλώνουν το Σύνταγμα για να προωθήσουν τα μερικά και ιδιοτελή συμφέροντά τους:

*«Εν ονόματι του ελληνικού έθνους ... ψιμιθίου».*⁵⁶

Εξάλλου, όπως επισημαίνει, οι φαναριώτες και οι κοτζαμπάσηδες, παρά τις όποιες διαφορές τους, *«ήσαν τελειοδίδακτοι μιας και της αυτής πολιτικής σχολής, της τουρκικής»:*

*«Η ηθική όμως ζύμη, εξ ης επλάσθησα ... ως πλείστην και μεγίστην».*⁵⁷

Ο Βερναρδάκης παρουσιάζει αναλυτικά τις αρνητικές επιπτώσεις του συνταγματισμού στον ελληνικό δημόσιο βίο, στη διοίκηση, τον στρατό, την εκπαίδευση και τον τύπο, και επισημαίνει *«την διά των αλλεπαλλήλων εκλογικών οργίων διαφθοράν και εξαχρείωσιν του λαού».*⁵⁸ Θεωρεί επίσης ότι ο διχασμός που προκαλεί ο συνταγματικός αγώνας έχει ως αποτέλεσμα την ακύρωση της Μεγάλης Ιδέας. Η Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι συγκροτήθηκε ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος πολύ πριν από άλλα ευρωπαϊκά και βαλκανικά κράτη, αντί να προοδεύει και να μεγαλώνει, *«καρκινοβατεί, εξασθενεί, αδοξεί, παρακμάζει, φθίνει».*⁵⁹

Στην κριτική του Βερναρδάκη στον ελληνικό συνταγματισμό διαφαίνεται ελιτιστική του αντίληψη για την εξουσία:

*«δεν θα σώση την Ελλάδα η θαυματουργός ψήφος του εκλογέως Κώστα και Παύλου, αλλ' η συνετή και φιλόπατρις ενέργεια των ικανών να την σώσωσι, και τοιούτοι υπήρξαν παντού και πάντοτε όχι οι πολλοί, αλλά οι ολίγοι».*⁶⁰

Σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, αυτός που θα μπορούσε να σώσει το έθνος από τον συνταγματισμό μετά τον Υψηλάντη ήταν ο Ιωάννης Καποδίστριας.⁶¹

Η διακυβέρνηση του Ιωάννη Καποδίστρια σήμανε την αναστολή της παρουσίας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, της συνταγματικής οργάνωσης του κράτους και των συνταγματικών ελευθεριών στην Ελλάδα. Για να αντιμετωπιστεί η –μερική έστω– αποτυχία του αγώνα και η διεθνής υποβάθμιση της χώρας, προκηρύχθηκε, ως προσπάθεια εθνικής συσπείρωσης, η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, η οποία κατέληξε και στη θέσπιση του αντίστοιχου

ραδιουργία αντί την ευθεία οδό. *Ibid.*, σελ. 33.

56. *Ibid.*, σελ. 52.

57. *Ibid.*, σελ. 31.

58. *Ibid.*, σελ. 139-140.

59. *Ibid.*, σελ. 142.

60. *Ibid.*, σελ. 145.

61. Για τον Ι. Καποδίστρια και το έργο του βλ. αντί πολλών, την μονογραφία του Χ. ΛΟΥΚΟΥ, *Ιωάννης Καποδίστριας, [Ιστορική Βιβλιοθήκη, Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας]*, εκδ. εφ. ΤΑ ΝΕΑ, β' έκδοση, 2020.

Συντάγματος του 1827.⁶² Πριν ακόμα από τη διενέργεια της Εθνοσυνέλευσης αποτελούσε κοινό μυστικό ότι η διακυβέρνηση της χώρας θα παραχωρείτο στον Ιωάννη Καποδίστρια⁶³, ως παράγοντα ενότητας και σταθερής διακυβέρνησης, και κυρίως ως αντίδοτο στην επικράτηση της αναρχίας και των εμφυλίων σπαραγμών.

Ο Βερναρδάκης αντιμετώπιζει το Σύνταγμα της Τροιζήνας, όχι ως το κατ' εξοχήν φιλελεύθερο και πρωτοπόρο για τα ευρωπαϊκά δεδομένα Σύνταγμα⁶⁴ αλλά ως μία ύστατη απόπειρα της ολιγαρχίας να περιορίσει τη δυνατότητα απεριόριστης δράσης του νέου Κυβερνήτη.⁶⁵

Η αναστολή της ισχύος του Συντάγματος της Τροιζήνας, την οποία είχε ψηφίσει το Βουλευτικό, χρησιμοποιήθηκε μετά τις πρώτες μεταρρυθμίσεις της νέας διοίκησης, ως το προκάλυμμα πίσω από το οποίο προωθήθηκαν οι θέσεις της αντιπολίτευσης.⁶⁶ Η ιδέα του Συντάγματος, όμως, τουλάχιστον

62. Η διαδικασία θέσης του Συντάγματος στηλιτεύεται από το Βερναρδάκη, ως προς την απειρία και την έλλειψη επαρκών γνώσεων στα πρόσωπα των συντακτών, και ιδίως των: Εμμανουήλ Σπυρίδωνος, Σπυρίδωνος Τρικούπη, Κωνσταντίνου Ζωγράφου και Αναστασίου Πολυζωΐδη.

63. Η προσωπικότητα και το ήθος του Καποδίστρια εξάγονται και εγκωμιάζονται, από τον Βερναρδάκη, καθ' όλη την έκταση του έργου. Στα κυριότερα σημεία, μπορεί να παρατηρηθεί το άμεμπτόν του χαρακτήρα του, η υψηλή του μόρφωση, η άρτια γνώση της ελληνικής πραγματικότητας, η μεγαλοψυχία του, η δυναμική της επιβολής, το αίσθημα του καθήκοντος η διπλωματική του μεγαλοφυΐα, οι φιλειρηνικές του προθέσεις και ο έκδηλος πατριωτισμός του. Ο Βερναρδάκης στηλιτεύει τους επικριτές του Καποδίστρια, συνοψίζοντας την σε βάρος του κριτική είτε στην απόφαση του να μην εφαρμόσει το Σύνταγμα της Τροιζήνας, είτε σε απόρροια της προκατάληψης και επιφυλακτικότητας των Ελλήνων εναντίον της Ρωσίας, την οποία υπηρέτησε επί σειρά ετών ο Καποδίστριας ως ανώτατος αξιωματούχος και με την οποία διατηρούσε στενές σχέσεις.

64. Για την αντίληψη αυτή, βλ. μεταξύ άλλων: Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία: 1800-2010*, Αθήνα, 2010. Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ, *Πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας, 1821-1941*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001. ΑΝ. ΛΟΒΕΡΔΟΥ, *Πολιτική ιστορία της Ελλάδος, 1828-1975*, Αθήνα - Κομοτηνή, 2001.

65. Για την συνολική πρόσληψη του Καποδίστρια από την ελληνική ιστοριογραφία: Χρ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ - Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια: Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*, Αθήνα, 1996.

66. Οι κυριότερες αντιπολιτευτικές θέσεις εναντίον του Καποδίστρια περιλάμβαναν μεταξύ άλλων και κριτικές περί εισαγωγής σκοταδιστικού εκπαιδευτικού συστήματος, αντιδημοκρατικής και μη νομιμοποιημένης διακυβέρνησης, καθώς και νεποτισμού ως προς την κατάληψη των κύριων θέσεων εξουσίας. Παρόλα αυτά, επισημαίνεται κριτικά ότι ο Καποδίστριας μάλλον το αντίθετο επιχείρησε. Για να περιορίσει τις αντιπολιτευτικές ιαχές και να επιτύχει περιβάλλον ομαλότητας και συναίνεσης προσέφερε σημαντικά δημόσια αξιώματα σε σημαίνοντα πρόσωπα της αντιπολίτευσης, ενισχύοντας έτσι ένα κλίμα πελατοκρατίας και

ως το θάνατο του Κυβερνήτη και σε αντίθεση με ό,τι συνέβη ιστορικά στη Δύση,⁶⁷ ισχυρίζεται ο Βερναρδάκης, δεν είχε καμία δημοκρατική νομιμοποίηση, ούτε και εξέφρασε οποιαδήποτε ιστορική ανάγκη της εποχής. Αντιθέτως, η πλειοψηφία του λαού αποδεχόταν πλήρως τη διοίκηση Καποδίστρια, ενώ ο σεβασμός του Συντάγματος της Τροιζήνας προβλήθηκε μάλλον ως πρόσχημα απ' την πλευρά της αντιπολίτευσης, παρά ως μία αναγκαιότητα οριοθέτησης της εξουσίας του Κυβερνήτη.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο παρατηρείται, κατά τον Βερναρδάκη, η έλλειψη βάσης επί της οποίας να στηρίζεται το Σύνταγμα. Η λαϊκή κυριαρχία την οποία κατοχυρώνει ως θεμελιώδη αρχή του και χάριν της οποίας υπάρχει, όχι απλώς δεν έδωσε στο λαό την δυνατότητα να αποφασίσει τη θέσπισή του, αλλά αντίθετα, εγκρίνει τη συγκεντρωτική διακυβέρνηση, χάριν της αποτελεσματικότητας και της χρηστής οργάνωσης και διοίκησης του κράτους.

Η διοίκηση Καποδίστρια δεν είχε ανάγκη από την ύπαρξη συνταγματικού κειμένου για να ασκήσει τα καθήκοντά της, και ιδιαίτερα δεν είχε λόγους να στηριχθεί στην συμμετοχή του λαού. Αφενός, την στήριξη του λαού δεν την προσδοκούσε σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, ως ασπίδα της εθνικής ανεξαρτησίας, και αφετέρου σε επίπεδο εσωτερικής διακυβέρνησης, δεν την επεδίωκε ως δικαιολογητική βάση της αναστολής των συνταγματικών ελευθεριών και της συνταγματικής οργάνωσης και διοίκησης του κράτους.

4. Η μοναρχία του Όθωνα και η επιστροφή του αιτήματος για θέσπιση Συντάγματος

Η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα,⁶⁸ ο οποίος απέρριψε εξ αρχής την θέσπιση Συντάγματος, γνωρίζει την επιδοκιμασία του Βερναρδάκη.

δοσοληψίας.

67. Οι δυτικές περί ηθικής και πολιτικής οργάνωσης αντιλήψεις και ιδίως αυτές που εκφράστηκαν κατά τη Γαλλική Επανάσταση, στηλιτεύονται από τον συγγραφέα ως ολέθριες και εντελώς ατέρμονες προς την ελληνορθόδοξη παράδοση. Μάλιστα, η πνευματική υποτέλεια στη Δύση εκλαμβάνεται ως μεγαλύτερος κίνδυνος κι από την ίδια την υλική υποδούλωση στην Ανατολή. Την αντίληψη αυτή φαίνεται ως ένα βαθμό να υιοθετεί και ο ίδιος ο Καποδίστριας. Τούτο πιστοποιείται από το γεγονός ότι ναι μεν επιθυμούσε την εισαγωγή των υλικών και τεχνικών επιτευγμάτων της Δύσης στη νεοσύστατη Ελλάδα, αλλά ταυτόχρονα λάμβανε μέτρα, ώστε η πνευματική και ηθική αγωγή των Ελλήνων να δημιουργηθεί ως κράμα της Ορθόδοξης πίστης με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα.

68. Βλ. J. PETROPOULOS, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. 1-2, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, σελ. 191 επ. G. HERING, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. 1-2, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2004, καθώς και την συμβολή του Γ.Β. ΔΕΡΤΙΑΝ, *Ιστορία*, σελ. 399 επ.

Στα θετικά της περιόδου αυτής καταλογίζεται η εισαγωγή σταθερών θεσμών, κατά μίμηση ξένων προτύπων, η καλή νομοθέτηση καθώς και η αποκατάσταση της ευνομίας και της ασφάλειας.⁶⁹ Σε αντίθεση, όμως, με τον Κυβερνήτη, η ξενική καταγωγή του Όθωνα δεν επέτρεπε στον νέο βασιλιά την κατανόηση της ιδιοσυγκρασίας των υπηκόων του, των πολιτικών συσχετισμών στην Ελλάδα, ούτε και της συλλογικής αναγκαιότητας και επιταγής να απελευθερωθούν περισσότερα εδάφη, ιδίως στην Ανατολή. Η περίοδος αυτή της απόλυτης μοναρχίας φθάνει στο τέλος της με την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, η οποία ανάγκασε τον Όθωνα να αποδεχθεί τη θέσπιση Συντάγματος. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Βερναρδάκης, αποδίδοντας την στάση του Όθωνα για το Σύνταγμα:

*«Ο Όθων εφρόνει, ότι το Σύνταγμα είναι πολίτευμα ου μόνον ακατάλληλον, αλλά και ολέθριον δια την Ελλάδα, όθεν και ουδέποτε οικειοθελώς παρεχώρησεν αυτό. Επεβλήθη εις αυτόν δι'επαναστάσεως, και το εδέχθη άκων, δεχθείς δε άπαξ αυτό, το ετήρησεν ακριβέστατα...».*⁷⁰

Το Σύνταγμα του 1844 στηλιτεύεται, από τον Βερναρδάκη, τόσο ως πολιτική μορφή οργάνωσης, όσο και ως προς τον τρόπο εφαρμογής του. Στο ίδιο πνεύμα κριτικής θεωρεί ότι το Σύνταγμα, προϋποθέτει δύο αντισυμβαλλόμενα μέρη, τα οποία δεν θα μπορούσαν να είναι άλλα από τον Βασιλιά και το Έθνος.⁷¹ Τα δύο αυτά μέρη πρέπει να τελούν διαρκώς σε ισορροπία, ειδάλλως, η οποιαδήποτε πιθανότητα εφαρμογής του Συντάγματος είναι καταδικασμένη να αποτύχει.⁷² Ωστόσο, ακριβώς, ο ελλειπτικός χαρακτήρας του κειμένου και η ιδιαίτερα γενική και αφηρημένη διατύπωση με την οποία κατοχυρώνονται δικαιώματα και θεσπίζονται διαδικασίες ψέγεται από τον Βερναρδάκη ως κύριος λόγος της αποτυχίας του. Τούτο διότι η ακώλυτη

69. Για την οργάνωση του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους Βλ. Η. ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ, «Το ελληνικό κράτος 1833-1871, Πολιτικοί θεσμοί και διοικητική οργάνωση», in: Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: 1770-2000*, τ. Δ': *Το Ελληνικό Κράτος: 1833-1871*, Ελληνικά Γράμματα 2003, σελ. 27 επ.

70. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. σελ. 91.

71. Η Ε. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Το «Πρότυπον Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1988, εκδ. ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ. 273-286, επισημαίνει την σύνδεση του ελληνικού θρόνου με το ελληνικό έθνος, ουσιαστικά έναν προσεταιρισμό συμβόλων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας εκ μέρους της μοναρχίας προκειμένου η τελευταία να αποδείξει την ισχυρή νομιμοποιητική βάση του βασιλικού θεσμού.

72. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης παρομοίαζε το Σύνταγμα με μια ζυγαριά. Όσο επικρατεί ισορροπία μεταξύ των δύο πόλων της, το Σύνταγμα λειτουργεί και εφαρμόζεται χωρίς προβλήματα. Όταν, όμως, αρχίσει να γέρνει προς τη μία κατεύθυνση, τότε παρουσιάζονται προβλήματα εφαρμοσιμότητας, καθώς και κίνδυνοι για την κοινωνική συνοχή.

εφαρμογή του εναπόκειται, όχι σε πάγιους, αντικειμενικούς και ομοιόμορφους όρους, αλλά στη βούληση του εκάστοτε κυρίαρχου, ο οποίος έχοντας βούληση και πραγματική δυνατότητα επιβολής, ερμηνεύει τις συνταγματικές διατάξεις κατά το δοκούν. Όταν μια τέτοια διαπίστωση μπορεί να συναχθεί από την μελέτη συνταγματικών καθεστώτων όπως αυτά της Αγγλίας και της Γαλλίας, αντιλαμβάνεται κανείς τον κίνδυνο να χρησιμοποιηθεί το Σύνταγμα για τη συγκάλυψη αυθαιρεσιών στο μόλις νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Ο Βερναρδάκης υποστηρίζει ότι ο ίδιος, σε αντίθεση με τον Δραγούμη, θα τολμήσει να πει «*γυμνή*» την αλήθεια στους Έλληνες. Θέτει λοιπόν το ερώτημα ποιο πολίτευμα αρμόζει στους Έλληνες: η «*δημοκρατία*» ή η «*βασιλεία*»;⁷³ Υποστηρίζει ότι, για συγκεκριμένους και ιδιαίτερους ιστορικούς λόγους, και όχι με βάση τις οικουμενικές αρχές του φιλελευθερισμού, το καταλληλότερο πολίτευμα για την Ελλάδα είναι η απόλυτη μοναρχία⁷⁴, όπως ακριβώς το καταλληλότερο πολίτευμα για την Αγγλία, τη γενέτειρα του συνταγματισμού, είναι το συνταγματικό και αντιπροσωπευτικό. Η καταλληλότητά του για τους Άγγλους έγκειται στο ότι «*συνενώνει τα δύο άκρα*», όπως αναφέρει ο Βερναρδάκης, δηλαδή την «*αριστοκρατία*» και τον «*λαό*». Οι Άγγλοι, γράφει, «*λαός τε και λόρδοι, όπως και η βασιλεία, εσυμβιβάσθησαν και μένουσι και τα τρία μέρη ευχαριστημένοι*».⁷⁵ Το αποτέλεσμα είναι να έχει επέλθει από αιώνες η κοινωνική ειρήνη σε μια χώρα στην οποία, κατά τα άλλα, «*επικρατεί (...) η άκρα ανισότης, διότι εκτός των άλλων ουδαμού γης υπάρχει συσσωρευμένος τόσος πλούτος και τόση πτωχεία, τόση υλική ευδαιμονία και τόση υλική κακοδαιμονία*».⁷⁶

Ο Βερναρδάκης υποστηρίζει ότι, σε αντίθεση με την Αγγλία, στην Ελλάδα δεν υπήρξε ποτέ ισχυρή αριστοκρατία παρόμοια με την αγγλική. Στην Ελλάδα, «*διά λόγους ιστορικούς πασιγνώστους επεκράτησεν ανέκαθεν και*

73. Υπογραμμίζει ότι υπήρχε ανάγκη για έναν στρατιωτικό αρχηγό και όχι για πολιτική λύση και ότι επί της ουσίας το Σύνταγμα αποτέλεσε «*ταχυδακτυλουργημα πολιτικών*». Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 50-51. Παρακάτω σημειώνει: «*Εάν δε υπήρχε πολίτευμα ανάρμοστον όλως εις την νέαν Ελλάδα, και ως εκ του καθόλου χαρακτήρος του έθνους και ως εκ των περιστάσεων του εθνικού βίου, το πολίτευμα τούτο κατ' εμέ ήτο το συνταγματικόν*», *ibid.*, σελ. 102.

74. Βασικός υπερασπιστής της μοναρχίας στην ελληνική βιβλιογραφία κατά τον 20^ο αιώνα πρέπει να θεωρηθεί ο Π.Ν. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ, *Η Μοναρχία εν Ελλάδι 1833-1843*, Αθήνα, 1932, ο οποίος αποτιμά την περίοδο της Οθωνικής απολυταρχίας με θετικό τρόπο σε αντίθεση με τα πολιτικά κόμματα που αποτελούσαν ως διεκδικητές της εξουσίας πηγή φατριασμού.

75. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 105.

76. *Ibid.*, σελ. 103.

επικρατεί μέχρι σήμερα άκρα κοινωνική ισότητα».⁷⁷ Διερωτάται λοιπόν σχετικά με την αναγκαιότητα του συνταγματικού πολιτεύματος σε μία χώρα με ιστορία και κοινωνική διαστρωμάτωση εντελώς διαφορετική από εκείνη της Αγγλίας.⁷⁸ Οι Έλληνες δεν είναι χωρισμένοι στα δύο άκρα, τον λαό και την αριστοκρατία, όπως στην Αγγλία, ώστε να έχουν ανάγκη το Σύνταγμα για να εξισορροπήσει τις σχέσεις τους. Ο ελληνικός λαός δεν είναι τόσο ταξικά διαρθρωμένος και διαχωρισμένος όπως ο αγγλικός, είναι «ενιαίος και «αδιαίρετος». Γι' αυτό το πολίτευμα που του αρμόζει είναι η βασιλεία, που εγγυάται και διασφαλίζει την εθνική ενότητα: «Και την μεν δημοκρατίαν απέκρουσεν ... του νόμου τούτου εξουσίας».⁷⁹

Επιπλέον ο Βερναρδάκης θεωρεί ότι η αντίθεση του δυτικού κόσμου με την ελληνική ιδιαιτερότητα αποτελεί το θεωρητικό υπόστρωμα της κριτικής που μπορεί να ασκηθεί σε κάθε ιδέα και κίνημα προερχόμενο από τη Δύση.⁸⁰ Οι κοινωνικές, ηθικές και πολιτισμικές συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία της σύγχρονης κατάστασης στο δυτικό κόσμο, ουδέποτε απαντήθηκαν στην ελληνική πραγματικότητα. Σημειώνει χαρακτηριστικά:

«Ουδέποτε επείσθηεν ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, ακόμη και της καλλίστης αυτού όψεως εξεταζόμενος, ήτο όλως αρμόδιος εις το ημέτερον έθνος»⁸¹ και παρακάτω:

«...οσάκις ξένος πολιτισμός εισέρρευσε βιαίως και αδιακρίτως εις ξένον έθνος, ουδέποτε είχεν αγαθά αποτελέσματα.»⁸²

Η υιοθέτηση σύγχρονων ευρωπαϊκών ιδεών και αντιλήψεων, με αποκορύφωμα των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης είχε ως αποτέλεσμα, κατά την κρίση του, τον περιορισμό της Ορθόδοξης πίστης που επί σειρά αιώνων αποτέλεσε την πνευματική καθοδήγηση και την πολιτισμική βάση των Ελλήνων. Έτσι, οι Έλληνες, αντί να αναζητήσουν τις ρίζες τους και να πορευ-

77. *Ibid.*, σελ. 103.

78. *Ibid.*, σελ. 105-106.

79. *Ibid.*, σελ. 106.

80. Πρβλ. για τη συνολική κριτική του Βερναρδάκη στο δυτικό κόσμο, Π. ΑΡΓΥΡΗ, «Ο αντιδυτικός Δ. Βερναρδάκης και ο εισιτήριος πανεπιστημιακός του λόγος», Λεσβιακά, 1987, και ιδίως σελ. 140 επ. Από την παλαιότερη βιβλιογραφία στο έργο του Γ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ, *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897)*, Αθήνα 1973 (α' έκδ. 1897) αποτυπώνεται ένα παρόμοιο ερμηνευτικό σχήμα με αυτό του Βερναρδάκη, όπου η επιβολή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του Συντάγματος αποτελεί ένα δυτικό πολιτικό πρότυπο, ξένο προς τις ντόπιες ανάγκες.

81. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 97.

82. *Ibid.*, σελ. 99.

θούν δημιουργώντας ένα κράτος βασισμένο στις δικές του ανάγκες και τον δικό τους πολιτισμό, ακολούθησαν τον εύκολο δρόμο της μίμησης ξένων προτύπων σε όλα τα επίπεδα του δημοσίου και ιδιωτικού βίου.⁸³

Πέραν, όμως, των γενικών επιφυλάξεων ως προς την ίδια την ανάγκη και τη σκοπιμότητα θέσπισης Συντάγματος, κριτική επιδέχονται και επιμέρους θεσμοί που εισήχθησαν με το Σύνταγμα του 1844. Το ανεύθυνο του βασιλέως⁸⁴ πρώτο απ' όλα μεταφέρει την ευθύνη διακυβέρνησης της χώρας από το μονάρχη που παραδοσιακά ήταν φορέας όλων των εξουσιών –και άρα της αντίστοιχης προσωπικής και αμεταβίβαστης ευθύνης– προς τη Βουλή και την Κυβέρνηση. Αντί να συμμετέχει ενεργά στην άσκηση της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας, ο βασιλιάς, σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, μετατρέπεται σε έναν θεσμό άνευ προσωπικής συμβολής, ο οποίος απλώς θέτει τυπικά την υπογραφή του και τη βασιλική σφραγίδα σε κάθε νομοθέτημα και διάταγμα που του προτείνεται.⁸⁵ Έτσι, αντί της συγκεντρωτικής άσκησης εξουσίας, η οποία ήταν υπεύθυνη, όμως, για την γρήγορη ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό του κράτους προκρίθηκε η υιοθέτηση πολυνομίας και κακονομίας από τη Βουλή, καθώς και η γραφειοκρατική διοίκηση, παράγοντες οι οποίοι συνετέλεσαν στην στασιμότητα της χώρας.

Παρατηρείται, έτσι, μία προφανής έλλειψη λογοδοσίας έναντι του ελληνικού λαού. Ο μεν βασιλιάς είναι κατά το Σύνταγμα ανεύθυνος και δεν λογοδοτεί, ενώ η ευθύνη μετακυλιεται στους Υπουργούς του. Οι δε ασκούντες την πολιτική εξουσία, ήτοι Βουλή και Κυβέρνηση, αποδείχθηκε ιστορικά πως ουδέποτε υπέστησαν συνέπειες για τις όποιες λανθασμένες επιλογές τους. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται ένα κλίμα πόλωσης, όπου όσοι ψέγουν το βασιλιά κατηγορούνται ως αντιβασιλικοί, αλλά και ως αδαείς ως προς την συνταγματική επιταγή περί ανεύθυνου βασιλέως, ενώ εκείνοι που

83. Μεταξύ αυτών αναφέρονται η οργάνωση του κράτους, η διοίκηση και η μορφή του στρατού, η ηθική και πολιτική φιλοσοφία, η αντίληψη για τις τέχνες και τα γράμματα, καθώς και η σχέση με το Θείο (*Ibid.*, σελ. 125 επ.).

84. Το άρθρο 22 του Συντάγματος όριζε ότι: «*Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερὸν καὶ ἀπαραβίαστον, οἱ δὲ Υπουργοὶ αὐτοῦ εἶναι υπεύθυνοι*». Στο δε άρθρο 23 προβλεπόταν ότι: «*Ουδεμία πράξις του Βασιλέως ισχύει, οὐδ' εκτελείται, ἀν δὲν ἴηται προσυπογεγραμμένη παρὰ του αρμοδίου Υπουργοῦ, ὅστις διὰ μόνης της υπογραφῆς του καθίσταται υπεύθυνος*».

85. Ο Όθωνας που πολλακίς είχε εκφράσει τις επιφυλάξεις του για την εφαρμοσιμότητα, αλλά και την ορθότητα του Συντάγματος, αρνήθηκε να αυτοπεριοριστεί στην τυπική άσκηση των καθηκόντων του και φαίνεται να συμμετείχε ενεργά στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων, όπως επίσης και στην νομοθετική και εκτελεστική εξουσία. Κάτι τέτοιο, όμως, δε φαίνεται να έκανε –σε επίπεδο αρμοδιοτήτων τουλάχιστον– ο Γεώργιος Α'.

μέμφονται τους βουλευτές και την Κυβέρνηση αντιμετώπιζουν την κριτική του φιλικά προσκείμενου προς αυτούς Τύπου, ως αυλοκόλακες και υπερασπιστές του βασιλέως. Έτσι, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος έλλειψης ουσιαστικής ευθύνης και λογοδοσίας για την οποία υπεύθυνο είναι το Σύνταγμα και οι διευθετήσεις του.

Αναφέρει δε με ειρωνική ακρίβεια:

*«... Μόνον δε αυτοί οι επτά υπουργοί είναι πρόσωπα ορατά και ψηλαφητά, μόνον αυτοί είναι θνητοί, φορούντες σάρκα και υποκείμενοι εις αμαρτίαν, άρα και εις ευθύνas και ποινάς. Ο βασιλεύς όμως και ο λαός είναι όντα άόρατα και αψηλάφητα, πρόσωπα αφηρημένα μη υποκείμενα εις αμαρτίας, άρα ουδέ εις ευθύνas και ποινάς. Ο Βασιλεύς και ο λαός είναι οι δύο πηγαί παντός αγαθού, ουδενός δε ουδέποτε κακού, και εικότως, αφ' και οι δύο είναι αναμάρτητον. Ο Βασιλεύς και ο λαός είναι δύο πηγαί διάφοροι, αλλά επίσης διαυγείς και αμόλυντοι, εξ' ων το κράτος αρύεται πάσαν σοφίαν και δύναμιν και δόξαν και ευτυχίαν».*⁸⁶

Το ζήτημα, λοιπόν, της λογοδοσίας και της κατασταλτικής τιμωρίας των φορέων της εκτελεστικής εξουσίας προβάλλεται από τον Βερναρδάκη ως έντονο μειονέκτημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Στα μοναρχικά καθεστώτα, ο βασιλιάς ως κύριος υπεύθυνος για την ομαλή λειτουργία του κράτους είναι ο κυριαρχικά υπεύθυνος για να ψέξει με αυστηρότατες, συχνά, ποινές τη διαφθορά και αναποτελεσματικότητα της εκτελεστικής εξουσίας. Στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αντίθετα, η έλλειψη λογοδοσίας προς το λαό, καθώς οι υπουργοί δεν μπορούν να ανακληθούν με πρωτοβουλία του λαού, οδηγεί τελικά σε συγκάλυψη της ανομίας τους. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε και την χαμηλή ποιότητα των εκλογέων. Ο κάθε πολίτης μπορεί να εκλεγεί μέλος του νομοθετικού σώματος, ανεξαρτήτως ικανοτήτων, γνώσεων και μόρφωσης, αρκεί να επιτύχει την εκλογή του μεταξύ των αντιπροσώπων του λαού. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο μεγάλης μερίδας των εκλογέων, η πλήρης άγνοια των νέων συνταγματικών και δικαιοκών κανόνων και η προσήλωση στο ατομικό συμφέρον αποτελούν γόνιμο έδαφος για τους επαγγελματίες πολιτικούς, ώστε να διασφαλίσουν τη διαρκή παρουσία τους στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Στο ίδιο πλαίσιο, οι βουλευτές, έχοντας ίδια συμφέροντα, προβάλλουν αυτά παρά τα συμφέροντα του λαού, και διαμορφώνονται έτσι ως μια ουσιαστικά ανεύθυνη ολιγαρχία.

Η κριτική του Βερναρδάκη έναντι της αντιπροσωπευτικής συνταγματικής δημοκρατίας δεν περιορίζεται στην νομοθετική εξουσία. Ο διορισμός

86. *Ibid.*, σελ. 107

των μελών της Κυβέρνησης από το βασιλιά στηλιτεύεται ως παράλογη συνταγματική γραφειοκρατία. Τούτο, διότι κατά το ισχύον τότε Σύνταγμα, ο βασιλιάς διόριζε ως υπουργούς πρόσωπα της δικής του εμπιστοσύνης, κατά καθαρά δική του επιλογή.⁸⁷ Μάλιστα, κατά την τότε κρατούσα στη συνταγματική θεωρία άποψη,⁸⁸ δεν είχε καθήκον να συμβουλευτεί τη Βουλή, για το ζήτημα αυτό, ούτε καν με τη μορφή απλής γνώμης. Το Σύνταγμα του 1844 προέβλεπε ότι οι υπουργοί ευθύνονταν για τις πράξεις του Βασιλιά και ότι όφειλαν να παρέχουν εξηγήσεις όταν τους το ζητούσε η Βουλή και η Γερουσία.⁸⁹ Είναι σαφές ότι το Σύνταγμα του 1844 καθιέρωνε την μοναρχική αρχή καθώς αναγνώριζε ότι ο Βασιλιάς με τις σημαντικές εξουσίες που απολάμβανε (άσκηση εκτελεστικής εξουσίας και ουσιαστική συμμετοχή και στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας με την κύρωση των νόμων και την επιλογή των γεροισιαστών) αποτελούσε τον φορέα και την πηγή της κρατικής εξουσίας. Σε αυτό το υβριδικό πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας⁹⁰ ο Βερναρδάκης θεωρούσε την ύπαρξη αντιπροσωπευτικών οργάνων (Βουλής και Γερουσίας), έστω και με τις περιορισμένες αρμοδιότητες που διέθεταν, ως πηγή κακοδαιμονίας και παρακώλυσης του έργου του Βασιλιά.

Η αντινομία αυτή παρατηρείται επαυξημένη και στο Σύνταγμα του 1864, καθώς εδώ, και υπό καθεστώς βασιλευόμενης δημοκρατίας, εγκαθιδρύεται η διπλή εξάρτηση της Κυβέρνησης τόσο από το Βασιλιά όσο και από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Έτσι, σύμφωνα με τον Βερναρδάκη, οι βουλευτές μπορούν ανά πάσα στιγμή να υποβάλουν μομφή και να καθαιρέσουν έναν υπουργό από τη θέση του, αναγκάζοντας τον βασιλιά να διορίσει άλλο πρόσωπο.⁹¹ Δημιουργείται, με τον τρόπο αυτόν, ένας φαύλος κύκλος, ο οποίος θα μπορούσε να αποφευχθεί με την εξ αρχής συμφωνία του βασιλιά και των

87. Σύμφωνα με το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1844: «Ο Βασιλεύς διορίζει και πάύει τους Υπουργούς αυτού».

88. Βλ. Ν.Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Πραγματεία του Συνταγματικού δικαίου*, Αθήνησι 1851, σελ. 201 επ., σύμφωνα με την άποψη του Σαρίπολου ο Βασιλιάς θα έπρεπε όχι μόνο να κατέχει την εκτελεστική εξουσία, αλλά και να συμμετέχει κυριαρχικά στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας και βέβαια να έχει λόγο στον διορισμό των δικαστών.

89. Το άρθρο 50 όριζε ότι υπουργοί όφειλαν να εμφανίζονται ενώπιον της βουλής και να «...να δίδωσι διασαφηνίσεις οσάκις ζητηθώσι». Με τον τρόπο αυτό καθιερώνονταν ένα πρόπλασμα κοινοβουλευτικής ευθύνης.

90. Βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*, σελ. 92.

91. Όπως θα επέβαλε μια κοινοβουλευτική ερμηνεία του Συντάγματος. Βλ. ενδεικτικά *ibid.*, σελ. 117 επ. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κυρίαρχη κατεύθυνση, κατά την εποχή συγγραφής του κειμένου του Βερναρδάκη, έγερνε προς την πλευρά του περιορισμού των εξουσιών του τότε βασιλιά Γεωργίου Α' προς χάριν της –έστω και άτυπης σε πρώτο χρόνο– κατοχύ-

βουλευτών ως προς τα πρόσωπα των υπουργών.⁹² Μία τέτοια συνδιαλλαγή του βασιλιά με τη Βουλή, όμως, θα μπορούσε, κατά την τότε κρατούσα αντίληψη να θίξει το κύρος του παλατιού, καθώς και να υπονομεύσει τον *αλάνθαστο* χαρακτήρα που το Σύνταγμα δεν επιφυλάσσει μονάχα στο λαό, αλλά και στο ίδιο το πρόσωπο του βασιλέως. Το αποτέλεσμα είναι να υπονομεύεται διαρκώς η κυβερνησιμότητα της χώρας, σε αντίθεση με την σταθερότητα που παρατηρείται στα μοναρχικά καθεστώτα, αφού κατ' ουσίαν ο βασιλιάς καλείται να «μαντεύει» τους εκλεκτούς των βουλευτών, ώστε να τους διορίζει υπουργούς.

Η εμπτουσία της κριτικής του Βερναρδάκη προς την κοινοβουλευτική βασιλευόμενη δημοκρατία εντοπίζεται στην αντίληψη ότι η δημοκρατία στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, μόνο κατ' επίφαση λογίζεται ως τέτοια, ενώ στην πραγματικότητα αποτελεί με όρους πολιτειολογίας μία εκ των χειρίστων μορφών ολιγαρχίας. Σε αντίθεση με την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, όπου διατηρήθηκε μία κατάσταση ισότητας υπό την κοινή αρχή της Οθωμανικής Πύλης, η οποία συνεχίστηκε τόσο επί Καποδίστρια, όσο και επί της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα, η εδραίωση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα συνδέθηκε με την κυριαρχία μίας κλειστής ολιγαρχίας στη δημόσια ζωή.⁹³ Η ολιγαρχία αυτή κατέλαβε *de facto* την εξουσία, αφού έλαβε, εκμεταλλευόμενη τις σχετικές προβλέψεις του Συντάγματος, όλες τις σημαί-

ρσης της αρχής της δεδηλωμένης, μετά τις κείριες παρεμβάσεις σημαινόντων πολιτικών, όπως του Χαριλάου Τρικούπη, του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και του Κωνσταντίνου Λομβάρδου. Ο Βερναρδάκης, κόντρα στο κρατούν αίσθημα της εποχής και εκφράζοντας την πάγια φιλοβασιλική του θέση τάσσεται ανοιχτά υπέρ της αναθεώρησης του Συντάγματος προς την κατεύθυνση ισχυροποίησης της θέσης του μονάρχη, καθώς και της ενισχυμένης συνεργασίας του με τη Βουλή, η οποία θα κατέληγε μοιραία, όμως, σε περιορισμό των εξουσιών της έναντι της θέλησης του παλατιού.

92. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των λεγομένων *στηλιτικών* της περιόδου 1874-1875, τα οποία πρέπει να είχε ο συγγραφέας κατά νου, όταν κατέθετε τις απόψεις του για τις σχέσεις του Βασιλιά με την Βουλή. Με σειρά παραβάσεων του Συντάγματος του 1864 η κυβέρνηση μειοψηφίας του Δημητρίου Βούλγαρη, με την ανοχή του παλατιού, κατόρθωνε να υπερκεράσει τη Βουλή και τους συνταγματικούς φραγμούς, ασκώντας σημαντικό νομοθετικό έργο, καίτοι δε διέθετε την απαιτούμενη κατά το Σύνταγμα πλειοψηφία. Μετά από προπηλακισμούς των βουλευτών που παραβίαζαν το Σύνταγμα καθώς και της άσκησης δριμείας κριτικής από το σύνολο σχεδόν της αντιπολίτευσης, ο Γεώργιος Α' ανάγκασε το Βούλγαρη σε παραίτηση και ανέθεσε στον Χαρίλαο Τρικούπη να σχηματίσει Κυβέρνηση, η οποία οδήγησε τελικώς τη χώρα σε νέες εκλογές.

93. Τις ίδιες αντιλήψεις για την λειτουργία του κοινοβουλευτισμού και την κυριαρχία των ιδιωτικών συμφερόντων που νέμονται τον δημόσιο πλούτο εκφράζει την ίδια περίοδο και ο γνωστός καθηγητής του συνταγματικού δικαίου και πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευ-

νουςες δημόσιες θέσεις εξουσίας, είτε άμεσα η ίδια είτε μέσω των εκλεκτών της. Έτσι, η ελληνική κοινωνία χωρίστηκε κατ' ουσίαν σε δύο πλευρές. Από τη μία, δημιουργήθηκε ένα πελατειακό κράτος, βασισμένο στους κρατικοδίαιτους και άεργους δημοσίους υπαλλήλους, το οποίο διαρκώς πλουτίζει και ασκεί την εξουσία. Σημειώνει εμφατικά: «Η ελληνική αυτή ψευδαριστοκρατία είναι οι υπάλληλοι του ελληνικού βασιλείου από του πρωθυπουργού μέχρι του κλητήρος». Και παρακάτω: «Ουδεμία συνταγματική πολιτεία έχει τόσους πολλούς λειτουργούς, όσους η ελληνική».⁹⁴ Από την άλλη, η μη προνομιούχος τάξη των βιοπαλαιστών και των ελευθέρων επαγγελματιών καλείται να εργάζεται σκληρότερα απ' ό,τι πριν, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στην αυξημένη φορολογία και να συντηρεί πλουσιοπάροχα τους άεργους κρατικούς λειτουργούς.

Στη σκέψη του Βερναρδάκη, η δημοκρατία θεωρείται καταστροφική για τον τόπο. Αντίθετα, το μόνο πολίτευμα που μπορεί να προστατεύσει το λαό από την αδηφάγο ολιγαρχία και την πλεονεξία της, εγγυώμενη, παράλληλα, την ύπαρξη μίας πολιτείας στη βάση της ισότητας και της δικαιοσύνης, δεν είναι άλλο από τη μοναρχία.

5. Δικαιώματα και παιδεία, πεδία συνταγματικής αναρχίας

Στο πεδίο της αποτίμησης των συνταγματικών δικαιωμάτων που κατοχυρώθηκαν με το Σύνταγμα του 1844 ο Βερναρδάκης είναι ομοίως, όπως και με την δημοκρατία, καταγγελτικός. Η ίδια η ιδέα των συνταγματικών ελευθεριών αντιμετωπίζεται, όχι ως κοινωνική κατάκτηση ή ατομική δικαίωση, αλλά ως παράγοντας ανομίας και αναρχίας.⁹⁵ Σημειώνει χαρακτηριστικά:

*«... περί ελευθερίας δε επεκράτησεν ανέκαθεν τοιαύτην σύγχυσις ιδεών, ώστε θα εματαιοπώνει τις καθ' ολοκληρίαν, εάν επιχειρεί να πείσει πολλούς των ημετέρων κυβερνητών, ότι η πολιτική ελευθερία δεν συμπίπτει απλώς και απολύτως, πολλού γε και δε, με την απλήν εκάστου ατόμου θέλησιν να λέγη και πράττη ό,τι θέλει εν τη πολιτεία...».*⁹⁶

Η σφοδρότερη κριτική του αφορά στην ελευθερία του Τύπου. Το ιδιαί-

ση του 1862-1864 Ν.Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ, *Αυτοβιογραφικά απομνημονεύματα*, εν Αθήναις, 1889, σελ. 105-109. Για μια αναλυτική παρουσίαση των απόψεων του Σαρίπολου και όσων βρίσκονται στο ίδιο ιδεολογικό κλίμα του αντικοινοβουλευτισμού βλ. Α. ΜΠΟΧΩΤΗ, *Η ριζοσπαστική δεξιά*, σελ. 183 επ.

94. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 113.

95. Περί «φρόνιμης» ελευθερίας κάνει λόγο και ο Α. Κοραής, (*Αδελφική διδασκαλία*, σελ. 40 και 53). Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ - Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, 1821, σελ. 174.

96. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 119.

τερα ευρύ πεδίο δράσης του Τύπου, όπως κατοχυρώθηκε από το Σύνταγμα του 1844 και υιοθετήθηκε και με το Σύνταγμα του 1864 επέτρεψε τον πολλαπλασιασμό των εφημερίδων και τον πλουραλισμό των απόψεων. Η κατάσταση αυτή από μόνη της δεν λογίζεται ως προβληματική. Ο σκεπτικισμός που εκφράζεται αφορά στο γεγονός ότι η αύξηση της ποσότητας της πληροφορίας και των ειδήσεων αναπόδραστα οδηγεί στη μείωση της ποιότητας τους.⁹⁷ Βάση της κριτικής είναι ότι στις συνθήκες αυτές δεν ευνοείται η προσωπική ικανότητα των δημοσιογράφων, η αριστεία και η αρετή έναντι της άνευ όρων ελευθερίας. Η δυνατότητα του κάθε πολίτη να έχει βήμα στο δημόσιο λόγο, άνευ ποιοτικών κριτηρίων και ελέγχου, οδηγεί, κατά την κριτική του, σε γλωσσική, ηθική, ποιοτική και πνευματική υποβάθμιση του δημόσιου λόγου. Αναπόφευκτα, υπονομεύονται εν τέλει οι ίδιοι οι πολιτικοί θεσμοί, καθώς και κάθε μελλοντική δυνατότητα ύπαρξης σταθερής και χρηστής διακυβέρνησης. Τονίζει με αφοριστική απλότητα:

*«όπως το δημοκρατικόν ημών Σύνταγμα, ούτω και η απόλυτως ελευθεροτυπίαν επέφερε εις την δυστυχή υμών πατρίδα καταστροφάς αθεραπεύτους».*⁹⁸

Ομοίως, η ολιγαρχία της χώρας βρίσκει πρόσφορο έδαφος, σε συνθήκες ασυδοσίας και αναρχίας του τύπου, να επιβάλει τα δικά της συμφέροντα, χειραγωγώντας την κοινή γνώμη, μέσω της οικονομικής της δύναμης. Έτσι, όσο το κράτος εγκαταλείπει το προνόμιό του να ελέγχει τον Τύπο, τη θέση του παίρνουν αναπόδραστα οι ολιγάρχες-μέλη του αντιπροσωπευτικού σώματος, που έχουν την οικονομική δύναμη να τον ελέγξουν.⁹⁹ Σε αυτό το σημείο επιβεβαιώνεται η αντιφιλελεύθερη στάση του Βερναρδάκη που βλέπει στο θεσμό του τύπου όχι ένα θεμέλιο της δημοκρατίας, αλλά μια απειλή για την κρατική ενότητα και ένα μέσο επιβουλής της ολιγαρχίας πάνω στο λαό.

Οι παραπάνω καταστροφικές επιλογές επηρέασαν -κατά τον Βερναρδάκη- το σύνολο των θεσμών της χώρας, και ιδιαίτερα τους δύο σημαντικότερους που είναι ο στρατός και η παιδεία οι οποίοι γνωρίζουν πρωτοφανή πα-

97. Όσο ο τύπος ήταν πλήρως ελεγχόμενος από το κράτος, μεγάλη μερίδα δημοσιογράφων και εκδοτών αναζήτησαν έδαφος περισσότερο ελεύθερης δράσης στα εδάφη που να μην δρούσαν ελληνικές κοινότητες, αλλά ελέγχονταν από την Τουρκία. Η καθιέρωση, ωστόσο, αυστηρού καθεστώτος αδειών περί του Τύπου από την Οθωμανική διοίκηση οδήγησε στην ανάγκη δραστηριοποίησής τους εντός του ελληνικού κράτους. Η ανάγκη ενίσχυσης της επιρροής και της θέσης τους οδήγησε στη δημιουργία συλλόγων δημοσιογράφων.

98. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 138.

99. Η σκέψη του αυτή δεν απέχει και πολύ από την σύγχρονη έννοια της λογοκρισίας της αγοράς και της κυριαρχίας των οικονομικό-ιδιωτικών συμφερόντων στο πεδίο της ενημέρωσης και εν γένει της επικοινωνίας.

ρακμή. Η δημόσια και δωρεάν παιδεία, την οποία επεδίωξε ο Καποδίστριας, κατ' ουσίαν μετετρέπη σε δυσβάσταχτο βάρος για την πλειονότητα του λαού. Ο δε στόχος αυτής δεν ήταν πλέον να παράγει σκεπτόμενους και ολοκληρωμένους πολίτες, ούτε ικανούς τεχνίτες και παραγωγούς, παρά άεργους υπαλλήλους του δημοσίου, χωρίς ουσιαστικές γνώσεις και ικανότητες.¹⁰⁰ Τονίζει emphaticά:

«Προ πολλών ήδη ετών το πανεπιστήμιο δεν κάμνει τίποτα άλλο, κυρίως ειπείν, ειμή να αραιώνει τας τάξεις των παραγωγικών μελισσών, και να συμυκνώνη τας τάξεις των αργών και εθνοβόρων κηφήνων, των λειτουργών του Συντάγματος.»¹⁰¹

Επικρίνεται για τους λόγους αυτούς η υιοθέτηση του κατά τα γερμανικά πρότυπα πανεπιστημιακού ασύλου, ως παράγοντα ανομίας που οδηγεί τους καθηγητές σε δοσοληψίες και πελατειακές σχέσεις με τους φοιτητές, επιφέροντας ολέθριες συνέπειες ως προς την επιβολή της πειθαρχίας και της τάξης στα πανεπιστήμια.¹⁰² Η θρησκευτική εκπαίδευση, βάση της αγωγής των Ελλήνων, αναπόφευκτα υποβαθμίστηκε, χάριν της βίαιης μετατροπής του κράτους σε κοσμικό. Αντίστοιχα, η κατά μίμηση δυτικών προτύπων υιοθέτηση τακτικού στρατού οδήγησε στον περιορισμό της πειθαρχίας και στην εισαγωγή ανατρεπτικών ιδεών που υπονόμευαν το ίδιο το στρατεύμα.

6. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η κριτική του Βερναρδάκη στον εγχώριο συνταγματισμό όπως αποτυπώθηκε σε διαφορετικές μορφές τόσο στα επαναστατικά Συντάγματα, όσο και στο Σύνταγμα του 1844, αποτελεί μία καθαρή προτροπή παλινόρθωσης της απόλυτης μοναρχίας. Ο Βερναρδάκης απαριθμεί τα πλεονεκτήματα της μοναρχίας και επισημαίνει τα μειονεκτήματα του κοινοβουλευτισμού τονί-

100. Πρβλ. Κ. ΛΑΠΠΑ, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, 2004, και ιδίως σελ. 206 επ.

101. Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, *Καποδίστριας και Όθων*, σελ. 120

102. Ο προσωπικός τόνος που αποκτά το κείμενο στις επίμαχες αυτές αναφορές είναι έκδηλος και οφείλεται πιθανόν στην προσωπική του εκδίωξη από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η έκδοση του βιβλίου του με τίτλο «*Ελληνική Γραμματική εις χρήσιν των Ελληνικών σχολείων 1864-1865*» οδήγησε σε έντονες διαμαρτυρίες και ταραχές των φοιτητών εναντίον του. Μετά τη δημιουργία έκρυθμης και ταραχώδους κατάστασης, ο Βερναρδάκης αναγκάστηκε σε παραίτηση το 1869. Για τους ίδιους λόγους παραιτήθηκε αργότερα και από τη θέση του Εφόρου της Εθνικής Βιβλιοθήκης, την οποία κατείχε. Το δοκίμιο «*Ψευδαττικισμού έλεγχος*» που εκδόθηκε το 1884 αποτέλεσε την οριστική του δημόσια παρέμβαση υπέρ της χρήσης της δημοτικής γλώσσας και ιδίως στην εκπαίδευση, καίτοι ο ίδιος έγραφε κατά κανόνα στην καθαρεύουσα. Βλ. αναλυτικότερα, Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗ, *Η συγκρότηση*, σελ. 144 επ.

ζοντας την ροπή του τελευταίου προς μια ολιγαρχία.¹⁰³ Στο πλαίσιο αυτό η ρητορική απαξίωση του συνταγματισμού και ειδικότερα του αντιπροσωπευτικού συστήματος στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως έκφραση του συλλογικού άγχους μιας κοινωνίας που δεν μπορεί να δώσει διέξοδο στο αίτημα του εκσυγχρονισμού της και αναζητά πρότυπα στο παρελθόν της, αδυνατώντας να συναρμόσει τις συλλογικές ιδεοληψίες με την πραγματικότητα της εποχής.¹⁰⁴

Η θέση του περί ακαταγώνιστης υπεροχής της απόλυτης μοναρχίας έναντι οποιασδήποτε μορφής συνταγματικού πολιτεύματος θεμελιώνεται επιπλέον και σε ανθρωπολογικές αντιλήψεις που συνδέουν την εφαρμοσιμότητα των πολιτευμάτων με την ψυχοσύνθεση των λαών και εν προκειμένω των Ελλήνων, οι οποίοι έχουν ροπή προς την αναρχία και την ασυδοσία, όπως προσφυσώς αναφέρει ο Βερναρδάκης, επομένως κρίνονται ακατάλληλοι για οποιαδήποτε μορφή κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η καθιέρωση του συνταγματισμού στην Ελλάδα όχι από λαϊκή ανάγκη, παρά από εξωτερική μίμηση –αν όχι επιβολή– η δημιουργία ανεξέλεγκτων ολιγαρχικών ομάδων που μάχονταν για την κατάληψη της εξουσίας κατά την διάρκεια της επανάστασης και η υπονόμηση της κυριαρχίας του νόμου δεν μπορούν παρά να λαμβάνονται υπ' όψιν στην ιστορική πρόσληψη του συνταγματισμού στην Ελλάδα. Στο ίδιο πλαίσιο, οι επιμέρους αντιφάσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η γραφειοκρατική διοίκηση που από τότε παρατηρείται, η κυριαρχία της πολυνομίας και της κακονομίας, η δημιουργία του πελατειακού κράτους, το έλλειμμα επαρκούς λογοδοσίας των κυβερνόντων στους κυβερνωμένους, καθώς και η ενίοτε έντονη δυσαρμονία του λαϊκού αισθήματος προς τα Συντάγματα της εποχής, είναι στοιχεία που αποτυπώνονται στην κριτική του Βερναρδάκη και πρέπει να συνεκτιμηθούν από όσους αποφασίσουν να ασχοληθούν σε βάθος με την συνταγματική ιστορία της Ελλάδας.

103. Η μετατροπή των κοινοβουλίων σε όργανα εξυπηρέτησης ολιγαρχιών μέσω του κομματικού συστήματος είναι μια κριτική που αναβιώνει σε κάθε περίοδο κρίσης του κοινοβουλευτισμού και ιδιαίτερα στο μεσοπόλεμο βρήκε θεωρητική έκφραση στα έργα των Ρ. ΜΙΧΕΛΣ, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων*, εκδ. Γνώση, 1997 και Β. ΠΑΡΕΤΟ, *Άνοδος και πτώση των Ελίτ*. Αθήνα, εκδ. Κουκκίδα, 2017.

104. Βλ. Ε. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Το «Πρότυπον Βασίλειο»*, σελ. 231 επ.

RÉSUMÉ

REMARQUES SUR L'ÉTUDE DE DIMITRIOS VERNARDAKIS « CAPODISTRIA ET OTHON » : UNE CRITIQUE SUR LE CONSTITUTIONNALISME GREC

Panagiotis Mantzoufas

Professeur du Droit Constitutionnel

Université Aristotélicienne de Thessalonique

Dimitrios Vernardakis (1833-1907), universitaire et dramaturge fut un important homme des Lettres grec de la deuxième moitié du XIXème siècle, dont la présence active dans la vie publique a marqué son temps de manière multidimensionnelle. Originaire de Lesbos et d'extraction familiale modeste, il fut étudiant à la Faculté des Lettres de l'Université d'Athènes avant de poursuivre ses études en Allemagne (Munich et Berlin), avec l'aide financière d'un riche parent qui commerçait en Russie et une bourse que lui avait obtenue un de ses professeurs athéniens. Vernardakis devint professeur d'histoire et de philologie à l'Université d'Athènes en 1865, tout en étant déjà un poète et un auteur de pièces de théâtre prisé. Il démissionna cependant de son poste universitaire en 1869, ayant subi d'après critiques sur ses vues d'historien et le harcèlement de ses étudiants en raison de la position qu'il avait pris pour l'absolutisme monarchique. Celle-là reçut une confirmation éclatante en 1875, lorsque Vernardakis publia dans le journal *Νέα Ημέρα* (: *Le Jour Nouveau - Il Nuovo Giorno*) de Trieste un compte rendu critiquant le livre de N. Dragoumis « Souvenirs Historiques » : ce même texte, désormais intitulé « Capodistria et Othon », a été par ailleurs intégré dans la troisième édition du livre de Dragoumis en 1925. L'opinion qui y est exprimée sur le constitutionnalisme grec de l'époque prend les allures d'une exhortation à la restauration de la monarchie absolue. L'auteur de la notice énumère les avantages de la monarchie et les inconvénients du parlementarisme, en soulignant la tendance de ce dernier d'évoluer en régime oligarchique. Qui plus est, la thèse de la supériorité inébranlable de l'absolutisme par rapport à toute variante de régime à constitution trouve chez Vernardakis un fondement anthropologique qui, liant l'applicabilité des régimes politiques au tempérament de chaque peuple, enlève aux Grecs toute perspective de vivre en régime parlementaire parce que, selon l'auteur, ils présenteraient une inclinaison à l'anarchie et à la licence. Le contexte historique de la deuxième moitié du XIXème siècle grec rend explicable une telle dépréciation rhétorique du constitutionnalisme et plus particulièrement du système représentatif : l'attitude en question pourrait être considérée comme l'expression de l'anxiété collective d'une société qui n'arrive pas à répondre aux requis de modernisation et, dans l'incapacité de faire concorder les concepts idéologiques avec la réalité de son temps, elle cherche des modèles institutionnels dans le passé.